A portrait of Nenad Ivanković, a man with short dark hair and a beard, wearing a dark red polo shirt. He is smiling slightly and looking towards the camera. The background is a blurred cityscape at dusk or dawn, featuring a prominent white church spire on the left and various buildings with warm lighting.

NENAD IVANKOVIĆ

BANDIĆ

ZÖÖN POLITIKON

Nenad Ivanković: Bandić zòñ politikon

Copyright © 2014. Nenad Ivanković

Nakladnik: Nenad Ivanković

Za nakladnika: Nenad Ivanković

Kompjutorska priprema i tisak:

Laser-plus d.o.o.

Denona d.o.o.

ISBN 978-953-56580-1-6

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu po brojem 890740

Pretiskivanje ili bilo kakvo umnožavanje ove knjige,
kako u cjelini tako i u dijelovima, bez autorove suglasnosti nije
dopušteno.

Nenad Ivanković

BANDIĆ

zōōn politikōn

Sadržaj

Uvodna napomena	7
Predgovor	9
Matrijarhat na Bandića Brigu	15
Hegelijanska sinteza ili kako je sin reprizirao oca	23
Posljednji Mohikanac s Pešćenice	31
Ljevičar koji želi Tuđmanov trg i spomenik	45
Franjevački populist na čelu Zagreba?	57
A što mi kaže supruga? Ništa, da mi nema pomoći!	67
Tipični ili premoderni Hercegovac?	75

Afera maligan	87
Teška bolest i još luđi ritam. Ili: ništa me ne može zaustaviti!.	101
Umjesto epiloga.	113
Dodatak	119

Uvodna napomena

Tekst koji je pred čitateljima napisan je prije više od deset godina. Točnije, završen je 15. travnja 2004. Trebao je biti objavljen, ali nije. Zbog okolnosti koje više nisu važne a ni zanimljive. Današnje su okolnosti, međutim, i važne i zanimljive, pa ga zato objavljujem.

Kada sam u travnju 2004. završio tekst, na kraju sam napisao: "Budući da ne znam kada će ova knjižica biti objavljena, i hoće li uopće biti objavljena, stavljam datum kada sam udario posljednju točku. Jer nemam namjeru mijenjati (ili dopisivati) niti jedan redak. Ma što se u međuvremenu dogodilo. Zagreb, 15. travnja 2004."

Iako sam zbog protoka vremena bio u dilemi, ipak sam održao obećanje koje sam dao samom sebi. Nisam promijenio ni redak, pa ova knjižica izlazi baš onako kako je i napisana.

Ono što sam ipak učinio, i to samo radi jasnoće i konteksta, to je ova je Uvodna napomena te nekoliko redaka Dodatka na samom kraju, koji niti išta mijenjaju niti nadodaju neki novi smisao onome što je već napisano.

Zašto sam, pak, napisao ovu knjižicu i zašto sam je baš tako napisao, vidljivo je iz Predgovora koji je, kako rekoх, također ostao netaknut.

Autor

U Zagrebu, 1. studenog 2014.

Predgovor

Dosad sam napisao više knjiga, a među njima i one o Tuđmanu i generalu Gotovini. Javnosti su poznata i moja politička gledišta, pa bi za ponekog čitatelja ova knjiga mogla biti iznenađenje. Štoviše, mogao bi se zapitati: Što je sad ovo? Knjiga o Bandiću? Komunjari?

Svakako će biti i onih koji će postaviti i dijametralno suprotno pitanje: Što je to trebalo Bandiću? Da ga portretira desničar? I to baš Ivanković?

Na ta i slična pitanja mogao bih naširoko odgovoriti. No ima li to ikakva smisla? Osobito poslije Šeksove (javne) spremnosti da i mrtvog Tuđmana izruči Haagu?

Na stvarnoj i simboličnoj razini taj kopernikanski obrat posve je marginalizirao ozbiljne raspre o lijevom i desnom u hrvatskoj politici. Ali je zato odškrinuo vrata pitanju:

Kakva je uloga karaktera u politici? I nije li upravo to sudbinsko hrvatsko pitanje?

Možda će čitatelj biti razočaran tim uopćenim odgovorom, no ja držim da je sasvim dovoljan. Barem kad je riječ o političkim apriorizmima.

Naravno, svjestan sam da time nisam odgovorio i na pitanje: Zašto baš Milan Bandić? A ne netko drugi?

Tome su dijelom politički, a dijelom spisateljski razlozi. Bandić je naprosto višestruko zanimljiv i na svoj način originalan. Njegova politička biografija, pa i ljudska sudbina, već su sada po mnogo čemu jedinstvene. Meteorski politički uspjeh, pad i gubitak gradonačelničke fotelje, moždani udar, oporavak, ponovni uspon i opet, (makar i neformalno) prvi u Zagrebu. I s nikad boljim vjetrom u leđa kad je riječ o poziciji u SDP-u na nacionalnoj razini.

Fenomen Bandić ocrtava i ova okolnost: u vrijeme (2000.) kad je Stjepan Mesić na antihercegovačkoj hysteriji (i detudmanizaciji) sebi prokrčio put do predsjedničke fotelje, Bandić – ne samo rođeni, nego i mentalni, Hercegovac – postaje gradonačelnik Zagreba! I istodobno najpopularniji Zagrepčanin! A u jeku političke hajke na Domovinski rat, u svojoj rodnoj kući, u hercegovačkom selu Cerov Dolac, poslije jedne Sinjske alke, pjeva gangu s devet hrvatskih generala, od kojih su neki danas, na žalost, i haaški optuženici.

Ne bi li samo ta okolnost bila dovoljna da čovjeka natjera da zagrebe pod kožu tog ljevičara? Da vidi o čemu je riječ, o populizmu, plitkoj demagogiji, hercegovačkom sindromu, nekom čudnovatom političkom sinkretizmu? Ili ipak

o svojevrsnom unikumu? Politički koherentnom i produktivnom originalu?

Ma koliko mi je sve to padalo na pamet, moram priznati da to nije bio i glavni razlog zbog kojeg sam se odučio na ovaj pothvat. Ja sam o Bandiću imao uglavnom negativno mišljenje, jer je esdepeovac i jer sam negdje pročitao da voli jesti ždrjebetinu. No kad sam kao zastupnik HIP-a ušao u Skupštinu Grada Zagreba, počeo sam ga bolje upoznavati, kao uostalom i ostale kolege. Bio sam jedan od onih koji su ga najžešće kritizirali (pa i napadali) zbog vožnje u pripitom stanju. Sukobljavao sam se s njime (kadšto i na osobnoj razini, ne birajući riječi) i na Skupštini trgovačkih društava, koje smo obojica članovi, a on, jedno vrijeme i predsjednik. No on bi uvijek poslije tih verbalnih duela, ako bi se ukazala prilika, sa mnom ljubazno razgovarao kao da se ništa nije dogodilo. A kako sam primijetio, i s ostalim (žestokim) oporbenjacima.

To ističem zato kako bih čitatelju lakše predočio zgodu koja je možda najodlučnije utjecala da Bandiću, jednog kasnozimskog dana 2004., kažem: »Milane, bi li imao toliko hrabrosti da pristaneš na to da ja, kao zastupnik HIP-a, napišem o tebi knjižicu. Usput sam i nekakav pisac, pa možda ne ispadne loše?«

Najprije nekoliko riječi o našoj relaciji: bio sam s njime u odnosima u kakvim su bili i drugi kolege iz oporbenih stranaka, ali svakako u manje prisnim nego oni koji su ga dulje poznavali. Recimo neki iz HDZ-a ili Hrvatskog bloka. Ali opet dovoljno ljudskim da ga jednog dana zausta-

vim u skupštinskom foajeu i da mu kažem: »Milane, to ti zbilja nema smisla!«

Bilo je to negdje u jesen 2003. Upravo se vratio nakon preboljelog moždanog udara. Bio je još uvijek blijed, ruke su mu drhtale, ali se u nekoj, po mom mišljenju, beznačajnoj raspravi, svejedno tukao kao da se radi o biti ili ne biti. Načas mi se učinilo da je izvan sebe, pa sam mu, kad sam slučajno na nj nabasao u foajeu, rekao kako mu sve to nema smisla. I da mu je pametnije da se čuva dok posve ne ozdravi. Jer sve to nije vrijedno tolikog rizika, pa to su trice i kućine! Ova današnja rasprava!

Odgovorio je da sve to zna, no da ne može ne odgovoriti na napade i podvale (mislim da je bila riječ o nekom koškanju s HNS-om). Onda je skinuo kaput i pokazao mi obje ruke koje su na pregibu bile zalijepljene flasterom ispod kojeg je virila vata pritisnuta na vene.

»Vidiš«, rekao je, »svaki dan idem na Rebro, ali svejedno ne mogu drukčije. Znam da sam sebi najveći neprijatelj, ali to je jače od mene. Ne mogu ljude ostaviti same. I onima ne reći što ih ide.«

Nakratko sam zurio u njega, gotovo paraliziran tom intimnom gestom. Kao da smo stari znanci i prijatelji! Onda mi proleti glavom: »Pa u tom čovjeku ima nečeg nevjerovatnog. Nečeg samoubilačkog. Njemu je politika važnija od zdravlja, pa i od života. Čak i takva beznačajna skupštinska rasprava!«

Moram priznati da me je to zaintrigiralo, dobrim dijelom i kao čovjeka kojeg je profesija osudila na promatranje. Ali i kao gradskog političara. Toliko blizine u samo jednom tre-

nutku – i to slučajnom! – nisam osjetio s mnogim svojim stranačkim kolegama, pa ni s onima od kojih bi to čovjek, po nekoj logici stvari, očekivao.

To je možda bio razlog srca, koji za sam sadržaj, pa i nekakav smisao ove knjige, nije presudan, ali bez kojega, to mogu otvoreno reći, ove knjige sigurno ne bi bilo.

Drugi razlog, koji je više racionalan, jest taj što sam – u okolnostima hrvatskog političkog rašomona – ali i još uvijek snažnih podjela i uzajamnih sumnjičenja i etiketiranja – htio napraviti jedan mali eksperiment. Pokazati da mogu razgovarati i napisati knjigu o čovjeku, koji je u stranci protiv koje sam se svim silama borio pune četiri godine. To tim više što je Milan Bandić s jednakom lakoćom pristao na taj rizični korak, kao što je i onog jesenskog dana 2003. skinuo kaput i pokazao mi svoje izmučene vene.

Matrijarhat na Bandića Brigu

Milan Bandić rođen je 22. studenog 1955., dakle, na samom prijelazu *škorpiona* u *strijelca*.

Ako u horoskopu ima neke istine, onda ona svakako nije u *divinaciji* (gonetanju budućnosti), nego prije u nekoj vrsti *karakterologije*. Recimo, znakovi kao simboli i istodobno tajna ljudske naravi?

U svakom slučaju, Milan bi po datumu kad je rođen mogao imati silnu energiju, ambiciju i upornost (što su osobine *škorpiona*). Ali bi istodobno mogao biti i druželjubiv i imati razvijeni socijalni *feeling* (osobine *strijelca*). Budući da je *škorpion* vodeni, a *strijelac* vatreni znak, ispada da je neka mješavina vode i vatre u ljudskoj naravi. Nemoguća kombinacija?

Ta bi se *proturječnost*, naravno, mogla produbiti i negativnim karakteristikama oba ta horoskopska znaka (*škor-*

pion znade biti osvetoljubiv i vrlo nezgodan neprijatelj, a *strijelac* poprilično zločest), no ja se u to ne bih upuštao. Iako rado priznajem da su takve konstrukcije prilično zavodljive.

Milana sam pitao za njegov horoskopski znak iz sasvim drugog razloga. Htio sam donekle provjeriti koliko je iskren. Znao sam da je deklarirani vjernik, ali sam isto tako znao da vjera, ako nije plitko ritualno prenemaganje, baš i ne ide s praznovjerjem.

Bilo je to prvo pitanje koje sam mu uopće postavio u ovom našem zajedničkom poslu. Očekivao sam da će u najboljem slučaju reći kako u astrologiju baš ne vjeruje, ali da tu i tamo pročita horoskop. Naprosto iz zabave. Napokon, zar to ne rade gotovo svi? Zar novine i časopisi nisu puni takvih rubrika?

Odgovorio je, međutim, sasvim suprotno. Rekao je da prema horoskopu nema nikakvu relaciju, da ga nikad ne čita. A onda je brže-bolje dodao kako nije posve siguran ni u to je li njegov datum rođenja točan.

– *U vrijeme kad sam se ja rodio, u Hercegovini je još bio običaj da majka dijete drži u kući mjesec dana kako bi vidjela hoće li preživjeti* – pojasnio je. – *Tek onda ga prijavi na općini.* – I priklopio kako se ipak nada da mu se roditelji nisu prevarili u datumu njegova rođenja.

Budući da sam ga gledao s nevjericom i vjerojatno s izrazom lica koje je govorilo – Pa zar baš ni malo ne vjeruješ? – dometnuo je – *Mene su odgojili fratri!*

Rođen je u Donjim Mamićima, hercegovačkom selu što se rasulo na pola puta između Gruda i Klobuka. Toč-

nije, u zaseoku Cerov Dolac. Ili još preciznije, na Bandića Brigu, maloj uzvisini s koje se jasno vidi *Sveti Jure* na Biokovu i na kojoj je svega pet kuća. Pokoji orah, cer i hrast.

Njegov djed (po majci) bio je najbogatiji u selu, premda je to bogatstvo bilo prilično relativan pojam u ondašnjim prilikama. Imao je dva konja i zemlje koliko ostali suseljani zajedno, a to je značilo puno za Hercegovinu, a malo za ostali svijet. Zvao se Ante Tomić, ali je zapamćen kao Brkušić. Zbog velikih brkova.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata, kao i većina Hercegovaca, ratovao je u hrvatskoj vojsci (rečeno eufemistički), a nakon sloma NDH, prošao je križni put. Nekako se vratio doma i nastavio živjeti kao da se ništa nije dogodilo. Malo je govorio i teško radio. Uzgajao je duhan i zaprežnim ga kolima vozio u Duvno. U početku su kola imala drvene kotače okovane željeznim *rajfovima*, a kasnije gumene, što se smatralo popriličnim tehnološkim iskorakom, jer se puno ugodnije putovalo. U bolja vremena ponio bi sa sobom i rakije, koju je također prodavao. Tako se na Brig vraćao s nešto novaca i kolima punim sijena. Za svoje *belgijance*, Žerara i Mladara. Teške i marljive konje, koje je mali Milan jednako volio i jahao bez sedla.

Negdje sam pročitao da su životinje *drugi narodi* (pa onda valjda i s nekim svojim pravima) i zato nisam mogao prijeći preko *ždrjebetine*, kad smo već načeli temu o konjima. Htio sam to raščistiti. Je li doista istina da mu je to najdraži specijalitet i ako jest, kako se to slaže s

onom njegovom fotografijom što mu visi u dnevnom boravku u vikendici? Tamo je sa svojim psom Billom, licem uz lice, kao da su braća! Dakle?

Učinilo mi se da mu je malčice neugodno i da nikako tu *legendu*, što se pojavila u novinama u obliku njegove navodne izjave, ne može prisposodobiti svom stvarnom senzibilitetu. Priznao je, doduše, da je samo jednom probao to *nedužno* meso, u nekakvim neobičnim okolnostima i da to nikada više nije, i ne bi učinio. I da me u to još više uvjeri, dometnuo je kako ne podnosi krv, kako nikada ne bi mogao biti kirurg i kako ne može ni zamisliti da bi netko mogao ubiti tako mladu i plemenitu životinju kao što je ždrijebe. I to radi puke objestit! Onda se vratio na djedove konje i o njima pripovijedao kao o svojim istinskim prijateljima.

– Žerar sivi s crnim pjegama, a Mladar tamnocrveni. Imali su tako široka leđa da si na njima mogao ležati. Kad bi netko dolazio doma, nanjušili bi ga već na tri stotine metara i počeli rzati i poskakivati od sreće. I danas ih se sjetim kad odem na hipodrom. I djeda Brkušića. S njima sam cijelu mladost proveo u vrtaćama. U duhanu. Puno smo radili. I mi djeca.

Prva četiri razreda osnovne škole Milan je išao u selu, a kasnije je – sve do gimnazije – svaki dan pješačio sedam kilometara do škole. I toliko natrag. Prije škole s djedom je išao u vrtache, zalijevati i plijeviti duhan. Dizao se u četiri sata ujutro, radio do šest, a onda u školu.

Posla je zaista bilo puno, jer je Brkušić svake godine uzgojio 3-5 tona duhana. Prije nego što se Milan rodio,

sam je nosio duhan u Bosnu, a kasnije su počeli dolaziti prekupci. Rezali ga i preprodavali. U Sarajevu, Zagrebu, Splitu, pa i u Crnoj Gori. Ali ne i škiju! To Brkušić nije dao. Nju je, kao pošten čovjek – i u skladu s lokalnom tradicijom – zadržao za sebe i sam prodao ispod ruke. Što je i razumljivo ako se znade da je škija bila pet puta skuplja od prve klase (*običnog*) duhana.

Koliko sam uspio razabrati, Milan se tih dana sjeća s nekom nostalgijom u srcu, ali i s nekom mukom u duši, jer je to bio pravi težački život. I njegov tri godine stariji brat Drago, kao i dvije godine mlađa sestra Tonka, također su se *grbili*. Od jutra do mraka. A to znači i poslije škole. Dokle god se vidjelo. Tek se navečer pisala zadaća i to uz svjetlo koje je previše treperilo da bi se jasno moglo vidjeti. Struja je u to vrijeme bila slaba i ćudljiva. Za samo učenje nije bilo vremena, moralo se rano u krevet. Zato se pamtilo u školi. Pa koliko si zapamtio, toliko si i znao. Reklo bi se – *homerovsko vrijeme* na hercegovački način. I to jedva prije nekih tridesetak godina!

Drugog djeda (onog po ocu) Milan se ne sjeća. Zna samo da se zvao Srećko i da je umro prije Drugog svjetskog rata. Vjerojatno od neke bolesti. Tako je na Bandića Brigu zavladao *matrijarhat*, budući da je baba Matija, djedova žena, postala *pater familias*. Bila je najstarija i samim time najkvalificiranija da upravlja s tako velikom familijom. Treba naime znati da su u ono vrijeme pod istim krovom živjele dvije obitelji – ona Milanova i ona očeva brata (s petero djece).

Sama baba Matija bila je staložena ali i energična žena i svakako bogobojazna. Rodila je desetoro djece od kojih je petoro preživjelo, a među njima, naravno, i Milanov otac Jozo.

Možda će se nekom učiniti da previše ulazim u detalje i da sve to ne spada u jednu, recimo to tako, političku biografiju, ili politički profil. Takvog čitatelja molim za još malo strpljenja zbog onoga što će se dogoditi 1952. godine, a ima veze s ocem Jozom, Milanovom majkom Blagicom te svakako babom Matijom, kao glavom kuće. Događaj je po mom skromnom mišljenju bio takav da je ostavio traga ne samo u obitelji, nego i u političkoj filozofiji (ako to nije preteška riječ) glavnog lika ove knjige.

Jozo je bio srednje visine, latinskih crta lica na kojemu su najizraženije bile bademaste oči zelene boje. I svakako crna kovrčava kosa. Iako je radio na zemlji, bio je natprosječno obrazovan za svoj stalež i posebno razgovorljiv. Danas bismo rekli komunikativan i socijalno inteligentan. I na svoj način otvoren novom svijetu što je nastajao pod egidom srpa i čekića. Te su osobine, koliko mogu procijeniti, poprilično pridonijele tomu da je 1949. završio u školi rezervnih podoficira JNA. U ono se vrijeme vojska služila tri godine, pa je Jozo tamo ostao do 1952. Dovoljno dugo da na kraju završi i u partiji (KPJ).

Kad se vratio na Bandića Brig, (opet) koliko mogu procijeniti, stvari su se ozbiljno zakomplicirale. Partija mu je u Širokom Brijegu (ondašnjoj Lištici) nudila jednu

od ključnih funkcija (i sve što uz to ide), a baba Matija i supruga Blagica vrtjele su glavom i sve ga snažnije pritiskale svojim katolicizmom i, da tako kažem, tradicionalnim duhom. Napokon, bile su to žene čiji je život i ponašanje određivala tradicija, fratarska duhovnost (pa i, zašto ne, fratarska politika) i svakako neupitna vjera u Boga.

Kako je izgledao taj sudar svjetova pod tim komadićem hercegovačkog neba, nemoguće je rekonstruirati, jer Milan se u to vrijeme još nije rodio, a nije ni siguran da je sve to bilo baš tako dramatično kao što bi se to jednom piscu moglo činiti. U svakom slučaju Jozo je pokleknuo (ili došao do nekih važnih spoznaja) i izašao iz partije. Je li to istodobno bio trijumf babe Matije, a u nešto manjoj mjeri i supruge Blagice, ostaje pitanje koje možda i nije najvažnije. To više što je Jozo i dalje ostao čovjek koga se pitalo, koji je imao svoju društvenu težinu i utjecaj. Mogao je ponešto progurati na općini i komitetu, nekoga zaštititi, ili mu pomoći. To donekle potvrđuje i okolnost da je nekoliko puta biran i za mjesnog odbornika.

U svakom slučaju čini mi se da za dublju psihoanalizu nema potrebe. Jozo je izašao iz partije, molio se Bogu prije i poslije objeda zajedno s obitelji, ali je i dalje ostao otvoren svijetu koji se iskoprcao iz ratnog sukoba nekoliko hrvatskih i drugih vojski na ovim našim prostorima sredinom prošlog stoljeća. Bez nekog vidljivog loma u sebi i oko sebe.

To donekle potvrđuje i okolnost da Milan ni u jednom trenutku na me nije ostavio dojam čovjeka koji je u

mladosti prošao kroz nekakvu *formativnu* muku (ili dramu), jer je, eto, rastao između oca (recimo to tako) okrenutog novom vremenu (i novim šansama?) i onog djela ženske obitelji koja je snagu crpla iz svijeta za koji je partija vjerovala da ga je definitivno porazila. Naprotiv, moglo bi se reći da je bio poput čaše bevande u koju su majka i otac jednostavno ulili dio svog duhovnog i svjetonazorskog habitusa. Vino i voda postadoše jedna tekućina!

To je vjerojatno i razlog zašto Milan u istom dahu ističe da je bio odličan đak koji je od općine dobio kredit kako bi mogao studirati, te da je bio i ministrant kod fra Blage (Brkića) u zaseoku Ružići.

– *U mojoj se obitelji redovito išlo na misu i svaki dan molilo. Kad sam bio mali, s majkom sam molio svaku večer i svako jutro. Još se sjećam pjesmice koju mi je pjevala prije spavanja: »Zovem Boga upomoć da mi kaže putiće ispod stine olove...«*

To me obilježilo, s tim sam odrastao, to je dio mog duhovnog i ljudskog habitusa. Samo tako, i dan-danas, nalazim mir i ravnotežu, spašavam se od mržnje i straha. Fra Blago me naučio da se sto puta više isplati oprostiti, nego nekome osvetiti. To me učila majka, to mi je potvrdio život.

Ali život me je naučio i to da je moj otac na neki način bio ispred svog vremena i da je ponekad vidio dalje od drugih.

*Hegelijanska sinteza ili kako je
sin reprizirao oca*

Kad se u Hercegovini rodi dijete, kumovi mu odmah pod glavu stave plan grada Zagreba i 100 njemačkih maraka, da mu se nađe za put. Dakako, pod uvjetom da je dijete muško. Je li tako bilo i u vrijeme kad se Milan rodio, ne znam, ali se svakako pripovijeda da je tako bilo. U Hercegovini su inače dvije stvari neupitne: Zagreb (čitaj: Hrvatska!) i *Dinamo*. Barem za većinu tamošnjeg svijeta. A među njih je spadao i Milan.

Zagreb i *Dinamo* – u skladu s tom tradicijom – za njega su bili i znak i cilj. Magične riječi koje su govorile same za sebe, koje nisu tražile nikakvo tumačenje, takoreći krv u žilama. Možda to i objašnjava činjenicu zašto Milan nije imao svojih dječaćkih maštarija. Zašto nije sa-

njao da postane šofer ili avijatičar, da ode u Ameriku. Ne, Zagreb je bio više od toga.

Ali Zagreb je bio i cilj koji si mogao doseći samo ako si odradio posao kako valja. Ako si dobro učio, ako si bio najbolji u razredu (o kući da se i ne govori!).

Na trenutke mi se činilo da je Milan bio dijete bez mašte, nekako stereotipan, jer i *Dinamo* i Zagreb su stereotipi. Hercegovački, doduše, ali stereotipi. A onda, opet, kad sam uočio s koliko strasti, pa i neke zanesenosti, govori o tim (svojim) stereotipima, činilo mi se da je već tada bio pomalo poseban. Radoholičar. *Mali čovjek* koji je znao, ili osjećao, da se mora žuriti, da mora na sve stići, da mora biti dobar ili najbolji, ako želi prevaliti tih 450 kilometara, dotaknuti taj mitski Zagreb, taj velegrad, taj svijet iz snova. A opet – u isto vrijeme – toliko stereotipan da to i nije neki san, nego samo uobičajeni put?

Milan, zapravo, i nije išao u školu. On je onih 7 plus 7 kilometara trčao. Da na sve stigne. I zimi i ljeti. I zato je uglavnom išao sam, jer drugi nisu mogli, ili nisu htjeli držati tempo. Njima se nije toliko žurilo, iako su i oni imali svog djeda Brkušića, svoj duhan, svoje zadaće i loše svjetlo. I svoj hercegovački kamen u genima.

Poslije osnovne škole, u Grudama je završio gimnaziju, a onda, zahvaljujući i očevu utjecaju, dobio kredit od općine i otišao na studij u Zagreb.

Ali kako! Ne, to nije bio običan odlazak. To je prije nalikovalo prvom ljubavnom susretu. Danima nije mogao spavati od uzbuđenja, osjećao je tremu kao da se

priprema za veliki nastup. A onda, jednog lipanjskog jutra 1974. stavio je u smeđi kufer od skaja plan Zagreba, dva kompleta donjeg rublja, traperice i dvije majice. Sjeo u autobus (u Grudama) i u Zagreb. Da se prijavi za prijamni ispit na Fakultetu političkih nauka u Lepušićevoj.

Kad je stigao u Zagreb, ponašao se posve planski. Iako je znao koji tramvaj kamo vozi, ipak je s Autobusnog kolodvora u Držićevoj krenuo pješice. Branimirovom do Kolodvora, gdje je malo zastao. Ne toliko da se odmori, koliko da se nauživa kralja Tomislava. Gledao je u to ozbiljno brkato lice, u tog ponosnog i zapetog konja, u taj simbol domovine. Pa lagano Zrinjecom do Trga, uz nekoliko kraćih sjedenja na klupi. Opet, ne da se odmori, nego da upije, zapamti. Na Trgu se zadržao gotovo pola sata, shvaćajući napokon da je Zagreb manji no što ga je zamišljao, ali zato mnogo ljepši od onog na fotografijama. Nakon dva sata, stigao je na Zelengaj i pozvonio na broj 8a. Tu ga je (u kući Anđelka Leke) čekala soba.

Na jesen je ponovo došao, upisao se na fakultet, na kojem ga je najviše fascinirala *Povijest političkih doktrina* prof. Nerkeza Smajlagića, predavanja Dragana Šepića, Ante Pažanina, Radovana Vukadinovića te legendarnog Vanje Sutlića. I, dakako, Ivan Lučev. Čovjek osebujna stila i sudbine, koji je snimao vlastita predavanja ne bi li se na taj način zaštitio od podvala komunističkih vlasti.

Tu je, grubo i jednostavno govoreći, uz ostalo naučio i to da je politika *umijeće mogućeg* (što je dakako općepoznata fraza), a kasnije i to da je politika, ako želi biti uspješna, prije svega *umijeće realizacije* (Milanova doslovna sintagma). Možda je taj *teorijski* uvid posljedica njegova podrijetla (mislim na poslovičnu hercegovačku pragmatičnost), jer shodno njegovu tumačenju i analogiji s gospodarstvom, *umijeće mogućeg* je kad fakturiraš, a *umijeće realizacije* kad fakturu naplatiš. Što je, svakako, bitna razlika.

Bandić (od sada ću ga tako zvati), otisnuo se sa svog Briga u Zagreb, ali temeljne navike i karakteristike nije promijenio, što će se uskoro i vidjeti. Za vrijeme studija je živio od općinskog kredita, pomoći roditelja te brata Drage, koji je već pečalbario u Berlinu. I od svog vlastitog rada. Radio je kojekakve poslove, nerijetko i najteže, ali ne zato što je na to bio prisiljen, nego zato jer je htio malo više od onoga što je imao. U tom se smislu doista može reći da nikada nije učio a da istodobno nije i radio, niti radio, a da istodobno nije i učio. Konstanta njegova *fatuma*? Ili naravi koja nije u stanju mirovati?

Bilo kako bilo u tim studentskim danima Bandić je s nekoliko kolega radio kod nekog građevinskog poduzetnika (znanca ili prijatelja) na žbukanju fasada. Bio je dobar majstor, radio je cijeli dan i na kraju s momcima ožbukao pola ulice Mikulići na Črnomercu. Preferirao je i druge teške i dobro isplative poslove (istovarivanje šećera, ugljena), jer je cijenio izvjesnost. A to je

u ovom slučaju značilo da je navečer mogao izbrojiti novac koji je tog dana zaradio.

U međuvremenu je upoznao svoju buduću suprugu Vesnu (bila je to ljubav na prvi pogled, na plesnjaku u Studentskom centru), završio fakultet i otišao u vojsku. I tu mu se dogodilo ono isto što i njegovu ocu Jozi. Ušao je u partiju, samo se sada više nije zvala *Komunistička partija Jugoslavije*, nego *Savez komunista Hrvatske*. I bila je 1980. godina.

Bandić mi je u svezi s tim ispričao ovo:

– Još su mi u gimnaziji nudili da uđem u partiju, no tada sam to odbio. Rekao sam da je prerano. U vojsci su stvari bile drukčije. Moj rođak, koji je radio u općini u Grudama, isposlovao mi je da vojsku služim u Zagrebu i to u vojnoj policiji. Fakultet sam završio, hodao sam s Vesnom, pa sam htio prije ženidbe odraditi i tu obvezu. I to što prije. Zato sam se trudio da budem dobar vojnik i sakupim što više slobodnih dana. Nakon deset mjeseci već sam bio doma!

E, sad: dobio sam značku primjerenog vojnika, pa su me htjeli i za desetara. No činovi me nisu zanimali i zato sam to odbio. A oni rekli: dobro, barem uđi u partiju! I tako sam ušao. Za mene to nije bilo nikakvo ideološko pitanje, nego u prvom redu tehničko-političko. Bilo mi je jasno da ću sa svojim fakultetom teško naći posao ako nisam član SK. Drugo, znao sam da ću tako moći mnogo više napraviti, nego da ostanem po strani. Naravno, neću sada tvrditi da sam bio zagovornik teze da partiju treba rušiti iznutra. Ali je svakako točno da bi nam svima bilo lakše da je u partiji bilo više takvih ljudi.

Hegel bi rekao: pomirenje suprotnosti u novoj sintezi. Katolik prihvaća socijalizam (dapače i njegovu avangardu), jer je to neizbježno u svijetu u kojem se našao? Ali ne pasivno, nego doslovno hegelijanski, kao akter? Neka mi bude dopušteno otići i korak dalje u tom kvazifilozofiranju. U toj novoj sintezi mijenja se i jedno i drugo. Katolicizam postaje otvoreniji, a socijalizam manje represivan? Čak prohrvatski? Naravno, na ljudskoj razini svari su jednostavnije: netko zaglavi, recimo zbog nacionalizma, a ti ga spasiš. Ne tako da i tebi ode glava, nego da obje ostanu na ramenu. Ili, opet, kvazifilozofski: Jozin *sindrom* u mladom se Bandiću ponavlja u drugom obliku (*višem*)? Jednostavno kao prilagođenost prilika-ma koje više nisu onako dramatične kao 1952.?

Zamišljam to ovako: Jozin ulazak u partiju na pojavnoj (perceptivnoj) razini značio je konfrontaciju dva svijeta – komunizma, sa svom njegovom prtljagom, i katoličko-nacionalne kulture u tradicionalističkom smislu riječi. Ili drugim riječima, sudar dvaju identiteta.

U konačnici to se moglo protumačiti samo na jedan način – kao trijumf komunizma. Usudio bih se reći da su baš zbog toga baba Matija i supruga Blagica Jozu nagovorile da izađe iz partije kako bi taj sukob i taj trijumf – koji se u Jozi možda uopće nije odigrao – skinule s javne pozornice. Jozo je to kao razuman čovjek učinio, premda se ni u čemu nije promijenio. Bio je i ostao neka vrst katoličkog socijaliste, ali bez službenog certifikata. I zato i dalje utjecajan u svijetu u kojem je partija igrala glavnu ulogu.

Dvadeset i osam godina kasnije, mladi se Bandić našao u samo donekle sličnoj situaciji. Ušao je u partiju, samo što sada certifikat više nije svjedočio o trijumfu i srazu. Bilo je drugo vrijeme. Vrijeme u kojem su poneki intelektualci, novinari, pa i dio partijskih funkcionara pokušali približiti ta dva antipoda, Crkvu i komunizam. I iskovati truli, ili možda čak nemogući kompromis? No barem se pokušavalo i to je bila ta novost, taj trend. Dakako uz čitav ansambl žestokih protivnika, onih koji su vukli na početne pozicije i udarali u lenjinističke bubnjeve.

To je, vjerujem, osjetila i majka Blagica i zato je sinu samo rekla: »Učini kako misliš da je najbolje. Ali nikada nemoj zaboraviti obitelj i Crkvu. Nikada!«

Dobro se sjećam tih dana. Jednog Jakova Blaževića koji je i dalje vodio procese protiv kardinala Stepinca i Vatikana. Ali i jednog Pube Cerjana, koji je – iz perspektive omekšanog Socijalističkog saveza – pružao ruku, ako ne baš prema Kaptolu, a ono barem prema Teološkom društvu Kršćanska sadašnjost. Pukotine su bile tu, u njih se ulazilo. Je li u jednu ušao i Bandić?

Nekako u to vrijeme Živko Kustić mi je rekao otprilike ovo: »Vidiš, na kraju to ovako završi. Ateisti pod starost odu u crkvu, a vjernici u birtiju«. Tu sam dosjetku zapamtio jer nije bez stanovite istine. Praznina nevjere je kao prazan želudac. Kad-tad zapeče. Svaka čast iznimkama, ali većini ateista to se na kraju dogodi. Za to imamo čak i empirijsku potvrdu u novijoj hrvatskoj povijesti. No o tome ne bih dublje, jer to nije tema ove knjige.

Ali što je s vjericima i birtijom? Je li se Kustić samo našalio kako bi lakše prodao onu prvu istinu? Ili se iza toga ipak skriva stanovito i vrlo dramatično iskustvo hrvanja s Bogom? Neka vrst nevjere u vjeri i obrnuto?

Iz mog vlastitog iskustva nekako mi je razumljiviji put od partije do Crkve, nego obrnuto. Zbog toga, a i zbog intelektualnog poštenja moram na čas uzeti na se i ulogu *avocatusa diaboli* i zapitati: Je li Bandić tamo negdje 1980. godine *završio* u partiji? Ili Kustićevski rečeno, je li *završio* u birtiji?

Njegov odgovor glasi:

– *Ulazeći u partiju nisam proživio nikakvu krizu identiteta. Ostao sam ono što sam i prije bio. Praktični vjernik. Nisam to isticao, nisam se time hvalio, ali se mise i krstitki nisam odrekao. A ni Boga zanijekao. To ne bih ni pod kojim okolnostima učinio. A da sam bio prisiljen na kompromise, istina je. Bila su takva vremena.*

Pritom je, kako ja vidim stvar, ovo ključno. U partiju sam ušao nakon fakulteta, s napunjenih dvadeset i pet godina, dakle, duhovno i svjetonazorski formiran. Nisam prošao janjičarski dril kakav su prolazili mladi skojevci. Bio sam svoj i to sam ostao.

Znači li to da je partija za njega bila čisto pragmatičko pitanje i ništa drugo? Organizacija čiju ideologiju nije ozbiljno shvaćao? Samo instrument? Tijelo bez duše? Ili drukčije: odijelo koje je obukao kako bi mogao na određena mjesta?

Ili je ipak njegovo srce kucalo lijevo?

Posljednji Mohikanac s Pešćenice

Tek onda kad političar izgubi vlast i zajedno sa svojim istomišljenicima i simpatizerima postane beznačajna manjina, pokaže tko je i što je. To se rijetko događa u tako dramatičnoj formi (stranke se ipak baš tako ne srozavaju), ali se ipak događa. Dogodilo se to svojedobno talijanskim demokršćanima i njihovim liderima, a dogodilo se i Bandiću 1990. On i njegova partija, tada SKH-SDP, pali su na najnižū granu.

Ali prije nego li nešto kažem o tim *biblijskim* vremenima (pretjerujem li?), htio bih se na časak vratiti na ono njegovo razdoblje koje je uslijedilo neposredno poslije vojske. Zaposlio se u *Ledu*, ali ne baš na nekoj funkciji, kako bi se možda moglo naivno zaključiti, nego kao *šljaker* u *tunelu*. Prva riječ spada u zagrebački *slang*, a druga označava golemu komoru za skladištenje sladoleda u toj tvornici, u kojoj je temperatura uvijek mi-

nus 25 stupnjeva. Radio je, dakle, fizički, u ekstremnim uvjetima, premda je imao fakultetsku diplomu u džepu. A to doista potvrđuje, meni odavno blisku, spoznaju: jednom *šljaker* – uvijek *šljaker*! U stvarnom i metaforičnom smislu te riječi. *Ora et labora* (neka mi bude dopušteno još jedno pretjerivanje) – fizis i duh, kao ravnoteža, kao navika, kao marljivost, pa ako se hoće i poniznost. Mišići su doista najzdraviji za mozak, što dokazuje i činjenica da mnogi ljudi izbjegavaju veće fizičke napore (jedno od mojih temeljnih uvjerenja).

Nakon nekoliko mjeseci, Bandić je iz *tunela* dospio u kancelariju. Postao je referent u službi za informiranje i tu ostao do 1983. godine. A onda je uslijedio iskorak koji će trasirati cijeli njegov dosadašnji politički život. Zaposlio se u Općinskom komitetu SKH Pešćenica i to kao stručno-politički radnik za ONO i DSZ, a to znači za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu.

Koliko se sjećam to je u ono vrijeme bio kruh bez motike. Čak sam upoznao jednog takvog referenta. Bio je Crnogorac i radio na Općini Čnomerec. Zapravo, tamo sam ga koji put vidio kad sam dolazio po uobičajenu poslu, ali sam ga upoznao u *Vjesniku* gdje je dolazio navečer i radio u noćnoj smjeni kao daktilograf. Bilo mi je čudno kako se jednom *čovjeku iz Općine* dade honorarno raditi i to takav noćni posao. Danas mi je to nešto jasnije, no ne bih produbljivao temu. Samo ga želim ukratko opisati. Bio je simpatičan i rado je pričao viceve. Najviše o Crnogorcima. U Općini je uglavnom spavao i držao ruke u džepovima, ako taj čas nije pušio,

ili trančirao kakav masni burek. Riječju, nije radio ništa, a primao je dvije plaće.

Bandić je bio sasvim suprotan tip. Mrzio je kancelariju i takoreći čeznuo za ljudima. Onakav ubrzan i nemiran, stalno je letio po Peščenici, *rekapitulirajući* na neki način oca Jozu i njegovu glad za ljudima i svijetom.

U to vrijeme nije bilo štrajkova, ali je zato bilo obustava rada i Bandić je, shodno svojoj vokaciji, gasio te male požare radničkog nezadovoljstva. Ne vodom, nego riječima, koje mu nisu nedostajale, i koje su malo-pomalo postajale njegov istinski medij.

U *Rječniku stranih riječi* piše da je populist onaj koji »povlađuje predrasudama, strastima i duhovnim dometima širih društvenih slojeva.« Ako je ta definicija barem donekle točna, a nema razloga za veću sumnju, onda se postavlja pitanje: Je li Bandić bio populist (već tada!), i što bi to u ondašnjim okolnostima imalo značiti. Moje je mišljenje ovo: populizam nije u prvom redu ni ideologija, ni pokret (kako se često misli), nego prije svega talent. Pa ako je Bandić danas populist, a mnogi misle da jest, onda je to bio i u osamdesetim godina prošlog stoljeća. Jer populizam – da još malčice poduprem svoje zapažanje – nije u onome što povlađuješ, nego u samom *umijeću* povlađivanja. Dakle, u talentu.

I da se sad vratim na drugo pitanje. Ako se barem ponešto znade o većinskom raspoloženju ljudi u ono vrijeme, s jedne strane, i gledištima *avangarde* s druge, te uzme u obzir da je Bandić uspješno sanirao (ili sudje-

lova u saniranju) 178 štrajkova (pardon, obustava rada!) i to još populističkim *instrumentima*, onda se iz tih silogističkih premisa može izvući zaključak koji ja ipak ne bih glasno izgovorio. Napokon, ipak su to samo pretpostavke.

Ali činjenicama možemo smatrati ovo: da je bio više među ljudima nego u kancelariji, da je nalazio sebe u toj komunikaciji i da je sve to činio u jednoj od industrijski najjačih općina u bivšoj Jugoslaviji, koja je (zajedno sa Žitnjakom) brojila 58.000 stanovnika, a zapošljavala 67.000 ljudi!

U taj kontekst svakako spada još jedna okolnost. Bandić danas tvrdi da se u to vrijeme u Općinskom komitetu stvarala (i stvorila!) *hrvatska partijska jezgra*, kao neki vid prirodne protuteže velikosrpskim kadrovima koji su sustavno ovladavali svim delikatnim pozicijama – od šefova policijskih stanica, preko čelnih ljudi u štabovima teritorijalne obrane, pa do onih u sekretarijatima za narodnu obranu. I to na svim razinama: od mjesnih zajednica do vrha države.

– *To su bili ljudi od posebnog povjerenja. Podobni! U toj velikosrpskoj kadrovskej vertikali Hrvatima nije bilo mjesta. Osjećalo se to, baš kao i to da se stvara nekačav velikosrpski projekt koji istodobno znači i kraj Jugoslavije. Ja sam to tada jasno vidio. I zato smo se mi u Općinskom komitetu držali skupa. I što su vremena postajala teža, to smo se više držali skupa. I spašavali ljude kojima su skidali glave zbog nacionalizma, kao generalnom direktoru Zagrepčanke, Juri Mi-*

jatoviću, ili generalnom direktoru Tvornice papira, Anti Poljaku.

Ti ljudi, koji su na Pešćenici tvorili tu hrvatsku partijsku jezgru, bili su Ivan Šikić, Marko Ćustić, Mirko Šimunić, Mirko Herak, Vidoje Bulum, Ratko Maričić, Slavko Kojić i, dakako, Milan Bandić. Kad sam mu dobio – Čekaj, pa Kojić nije Hrvat! – odgovorio je – *To je točno, ali je on tri godine s puškom u ruci branio Hrvatsku u Domovinskom ratu. Takav je bio i onda, i zato on spada u onu našu hrvatsku jezgru! Uostalom, tko se od nas može pohvaliti da je toliko vremena proveo u rovu?*

Neke od tih ljudi i sam sam upoznao (doduše, tek u Gradskoj skupštini) i moje mišljenje o njima ne može biti meritorno za ocjenu kakvi su stvarno bili u onim, ipak olovnim godinama. Ali to ne pišem zato da izrazim bilo kakvu sumnju – Šikić je, na primjer, unatoč svojim godinama, i danas tipičan *dečko* s Pešćenice! – nego zato da istaknem jednu drugu stvar. Činjenicu da je dobar dio tih ljudi i danas s Bandićem! U Poglavarstvu, u Skupštini, u trgovačkim društvima u vlasništvu Grada. Uz još neke (Slobodana Ljubičića, Zvonimira Šostara, Ladislava Prežigala, Davora Jelavića...) oni su i danas – nakon dva desetljeća – tu. Njegova momčad, njegov tim!

Jednom mi je rekao:

– Bio bih budala da govorim o svojoj karizmi, jer nisam povijesna ličnost, ali mislim da gotovo savršeno znadem upravljati ljudskim resursima. Okupiti i organizirati ljude,

izvući iz njih ono što oni znadu, a ja ne znam, i tako učiniti korisnu stvar.

Taj talent Bandiću malo tko osporava. I on je uistinu potreban političaru kao i *manageru*. Bez te vrste socijalne inteligencije nema velikog uspjeha. Zato je upravljati ljudima jedno od najtežih umijeća, jer istodobno podrazumijeva i čvrstu ruku i takt koji podčinjenoga navedi da ono što mora učiniti, učini s radošću (koliko je to ljudskom stvoru moguće) i dragovoljno. Tek tada je to prava stvar, dovoljno kreativna i uspješna. No je li to sve?

Mislim da Bandić ima još jednu osobinu koja je s ovom komplementarna i bez koje to umijeće upravljanja ljudima ne bi bilo dovoljno efikasno. A to je – upotrijebit ću tešku, ali plastičnu riječ – gotovo *zavjerenička* privrženost ekipi.

Govorim samo o lojalnosti i o tipu lojalnosti! O lojalnosti u hrvatskoj politici, ali i o vjerolomstvima. Mislim da nigdje nije toliko otjelovljen *Machiavelli* (dakako, pogrešno shvaćen i protumačen) kao u hrvatskoj politici. Jedan upravo kokošarski pragmatizam, bez stila i ideje, koji aktere tjera na stalno nova savezništva i vjerolomstva. Kad bi se napisala povijest većih hrvatskih stranaka i evidentiralo tko je s kime bio saveznik, pa protivnik, mislim da bi rezultat tih unutarstranačkih *preslagivanja* bio samo jedan: moralno srozavanje hrvatske politike na točku na kojoj više nikakva ozbiljna politika nije moguća.

To ne govorim samo kao čovjek koji je to osjetio i na vlastitoj koži, tu lakoću napuštanja i pregrupiranja, da to pomalo nehajno formuliram, nego i kao čovjek koji je imao prigodu izbliza promatrati kako se to radi na Zapadu. Ne pada mi ni na kraj pameti stvarati dojam kako je politika tamo manje prljava ili perfidna (najprljaviju i najperfidniju politiku, po logici stvari, vode najveće i najmoćnije zemlje), nego samo primijetiti da svi značajniji političari imaju svoje timove, ljude s kojima su bili dok još *ništa* nisu bili, s kojima su osvajali pozicije i uspeli se na vrh. I s njima (govorim o načelu!) otišli u mirovinu. Ta lojalnost, taj duh zajedništva, to je taj ljudski, a onda i politički, kvasac bez kojega nema dobrog kruha. Ako čovjek živi stalno u strahu od vjerolomstva i izdaje, s čime se bavi? Sobom i drugima! I politika je tu samo moneta za potkusurivanje, nikakva ideja, nikakav projekt.

Rekoh da je Bandić jedan od rijetkih koji funkcioniraju na takav, zapravo logičan i razumljiv, način. Time ne želim reći da se slažem i s politikom koju vodi, nego samo to, da on posjeduje tu temeljnu pretpostavku, tu odanost i taj momčadski duh, te da se to može i »povijesno« dokumentirati. Usput, jedan od ljudi koje sam gore spomenuo, svojedobno mi je rekao: »Ma što se dogodilo s Bandićem, pao ili ostao, ja ću biti uz njega, jer bez Bandića ni mene, a ni mnogih ne bi bilo. Sve nas je on na neki način stvorio i održao«.

Može li se to u politici nazvati viteštvom? Može ako nije utemeljeno na osobnim i grupnim interesima i špe-

kulacijama, na čoporskom mentalitetu čerečenja drugih, otimačini i zatiranju. Ponovo naglašavam: samo konstatiram jednu osobinu za koju smatram da je vrijedna i poželjna, ali se ne izjašnjavam o njezinim *entelehijskim* dometima (priznajem da je ta sintagma malo *zvuzlana*, ali se nadam da čitatelj shvaća što želim reći).

Prije nego što se bacim na ona *biblijska* vremena (što sam obećao na početku ovog poglavlja), samo jedan citat:

– *Ja sam tada na Peščenici naučio ne samo koliko je važno znati ispravno postupati s ljudima, nego i to da u politici ne bi smjelo biti neprijatelja, baš kao što ih čovjek ne bi trebao stvarati ni u životu. Za mene je politika kao športska utakmica: ponekad oštra i s pokojim faulom, ali ne više od toga. Naravno, u mojoj je naravi da volim zabijati golove i zato rado igram centarfora. A to opet znači da moram imati dobre bekove, jaku veznu liniju. Dakle, momčad. Ali i to da onda moram stajati iza njih ako pogriješe, pod pretpostavkom da to ne čine namjerno. Pritom sam posve svjestan da oni ne mogu uvijek stajati iza mene, ako ja pogriješim. To je naprosto cijena koju čovjek mora platiti ako želi biti prvi. Biti centarfor i zabijati golove.*

I još nešto: kad se čovjek uspinje, ne smije zaboraviti pružiti ruku onima koji silaze, kako bi jednog dana i njega imao tko potapšati po ramenu.

Bandiću se to baš tako nije dogodilo, jer te – 1990. – nije obnašao nikakvu izbornu partijsku funkciju. Bio je *samo* stručno-politički radnika. Ali njegovoj partiji jest!

Pala je na najniže grane. Gotovo izjednačena s narodnim neprijateljem, Judom, zatiračem hrvatstva. Račan je, doduše, učinio neke korisne poteze, ali je isto tako učinio i one koji su partiju dodatno kompromitirali. Ljudi su to tako vidjeli, pa i mnogi komunisti. I otišli na *drugu stranu* (da to kažem u maniri hrvatskih povijesnih izričaja).

Uoči tih događaja partijska organizacija na Pešćenici brojala je 12.500 komunista. Dobrih i revnih drugova. A nakon što je HDZ od »stranke opasnih namjera« postao strankom nacionalnog plebiscita, SKH-SDP spao je na 168 članova. Ponavljam: od dvanaest i pol tisuća ostalo je samo sto šezdeset i osma duša! Naravno, ne zato da bih se naslađivao tim povijesnim slomom komunizma, nego zato da čitatelja pripremim na naoko neobičnu činjenicu: da je Milan Bandić – katolik po odgoju i unutarljivoj vokaciji, mladač koji je u partiju ušao preskočivši preko njene marksističko-lenjinističke ideologije, i koji je na taj SKH gledao kao na puki instrument bez kojeg se teško moglo uspjeti u društvu kakvo je bilo – sada najjednom ostao među njenim posljednjim i malobrojnim pristašama. Kako to protumačiti?

Posao za jednog Tukidida ili Teofrasta? Dakle, posao za povjesničara ili karakterologa?

Bandić je Hercegovac (na što ću se još iscrpno vratiti), a to znači da nije – kako bi rekao Ostap Bender – ni po *zakonima fizike* moguće da je odgajan u jugoslaven-skom duhu. Jedno je *aranžirati* se sa stvarnošću kakva je

bila, prilagoditi se prilikama i u njima tražiti ono što se dade *ispreparirati* kao dobro, a drugo je voljeti Jugoslaviju. Naravno, i u Hercegovini su ljudi služili Jugoslaviji (svakako manjina), ali je nitko nije nosio u srcu. Ili, točnije, samo rijetki tako da su ih u tome iznevjerila i vlastita djeca (znam nekoliko takovih primjera).

Zato vjerujem Bandiću kad kaže da mu njegov odgoj naprosto nije dopustio da »plače za Jugoslavijom«. Pa i taj sarkazam, ta potreba da na tako trivijalan način odgovori na moje pitanje, uvjerava me u ispravnost mog zaključka. Dakle, može se smatrati činjenicom da Bandić nije ostao u SKH-SDP-u zbog nostalgije za *Jugom*, zbog želje da *bije posljednju bitku*, da bude *komunistički pračovjek* (izraz Veselka Tenžere).

A zašto onda?

Vidim samo dva suvisla odgovora. Partija je bila na dnu i činilo se da se nikad više neće oporaviti. Bandić je, dakle, morao biti ili dalekovidan i vjerovati u *ideju*, ili je ostao iz prkosa. Ili možda zbog jednog i drugog?

Kad je riječ o vjerovanju u *ideju*, bio bih sklon ponešto apartnom tumačenju tog duševno-intelektualnog zrenja. Naime, ne vjerujem da je Bandić pred očima imao ikakvu artikuliranu koncepciju, ili viziju. Mislim da je riječ o nečemu što je nosio u sebi kao slutnju i jer je u jednom tako dramatičnom trenutku nanjušio svoju šansu. Slutnju što ti u srcu i u glavi govori da si na pravom putu pa makar taj put dobro i ne vidiš. Tu *ispravnost* (biti na pravom putu) dobrim dijelom određuje situacija, ali ako za nju nemaš osjećaj, ako nije u

tebi kao krv u žilama, onda ti sve skupa malo vrijedi. Hoću reći ovo: Bandić je u tim trenucima možda osjetio šansu da ono što je od partije ostalo, prilagodi sebi. Toj svojoj intuiciji, tom svom unutarnjem osjećaju za politiku, i to takvu, koja izmiče ideologijama i programima.

Što je to u konačnici značilo, možda ni sam Bog ne zna. No, ako je propala partija kojoj nije dokraja pripadao ni dušom ni tijelom, možda uspije partija u koju utisne svoj pečat?

Svjestan sam stanovite konfuznosti i ovog pasusa, i svakako bi bilo jednostavnije da kažem ono što mi se kao obrazloženje mota po glavi, a glasi: Ja sam Milan Bandić, oduvijek sam to bio, pa ako se netko treba mijenjati, neka se mijenja partija!

Hm, hm, nije li to sad prejednostavno?

– Nisam izašao iz partije, jer sam sedam godina radio na Pešćenici, pa je to bilo i pitanje ponosa. Što sam trebao učiniti? Izaći i ispričavati se za tuđe grijeh. Ne, radije sam ostao, jer sam vjerovao u sebe, vjerovao sam u svoje kolege i bio uvjeren da ćemo se vratiti kao hrvatski socijaldemokrati. Znao sam i to da su pred nama teška vremena, no što je lažo u životu?

Upitao sam ga: Zašto nisi otišao u HDZ kao mnogi pošteni komunisti? Osim toga, Hercegovac si, mogao si to učiniti i bio bi na strani na kojoj ti je ionako bilo srce. Na strani stvaranja hrvatske države i obrane od velikosrpske agresije.

– Na toj sam strani ionako bio, a što se tiče HDZ-a, u to je vrijeme tamo bila velika gužva.

Pogledao me i tako se nasmijao da mi se učinilo kako možda ipak nije sve rekao.

Svejedno, pođimo dalje.

U ovo poglavlje spada i odnos prema Račanu. I to zato što se upravo u tim danima, kad je partija bila na dnu, taj odnos začeo pa i definirao. Bandić u to vrijeme nije bio ono što je kasnije postao – *dvostruki* gradonačelnik i predsjednik zagrebačke organizacije SDP-a i – kako ga ponekad mediji stiliziraju – jedan od potencijalnih Račanovih rivala. Bio je samo predsjednik SKH-SDP-a na Peščenici i pod sobom imao 168 posljednjih Mohikanaca. Doduše, ni Račan tada nije bio premijer države i šef jedne od dviju najjačih hrvatskih stranaka. Ali je ipak bio šef i kakav-takav gazda.

Bandić, koliko znam, nikad javno nije nešto loše rekao o Račanu. Ako je nečeg u četiri zida i bilo, to se ionako ne računa. No unatoč tome u javnosti vlada uvjerenje da su njih dvojica dva različita svijeta. Generacijski, stilski i sadržajno. Bandić je, riječju, sve ono što Račan nije. Ili, rečeno nešto preciznije, Bandić je radoholičar, a Račan je najjači kad ništa ne radi (to mislim ozbiljno, ali ne bez stanovite filozofske nijanse).

Ima podosta priča o Račanovu discipliniranju osebnog šefa zagrebačkih socijaldemokrata, o tome da mu je u nekim dramatičnim trenucima stao na žulj. Reci-mo u danima njegova najtežeg političkog pada (*afera maligani za volanom*).

Ipak, Bandića nije moguće navesti na razgovor o svemu tome (pa to nije uspjelo ni meni). Umjesto toga ispričao mi je da ga je Račan *kupio* baš u tim danima potopa.

Negdje na prijelazu 1990./91. lansirana je ideja kako treba ukinuti gradsku (zagrebačku) organizaciju SKH-SDP. Bandić je odmah reagirao i predložio Marka Čosića za šefa, kako bi spasio organizaciju. Čovjek je bio iz Županje, 1971. su ga izbacili iz partije, a bio je i u Predsjedništvu SKH-SDP Paščenica.

Doveo ga je Tomcu i Račanu, koji su još sjedili u *kočkici* i rekao o čemu se radi. Stvar je bila riješena za pet minuta, a Račan donio jednu od svojih najbržih odluka (što opet govori u prilog mišljenju kako nužda doista ponekad pozitivno djeluje na *fiziologiju*).

– *Tada me pridobio i to je odredilo moj odnos prema njemu.*

A rivalitet?

– *Ne, meni je Zagreb posve dovoljan za moje sadašnje ambicije. I pruža mi dovoljno prostora da pokažem što mi je u politici važno i kakav stil preferiram.*

Ljevičar koji želi Tuđmanov trg i spomenik

Prije nego što nastavim s kronologijom, morao bih razjasniti moguću dilemu: Je li Bandić *ljevičar*?

Pitanje je vjerojatno logično, gledajući iz dosad napisanog, ali i donekle apsurdno. Pa što bi bio jedan član SDP-a? Ili još grublje: jedan reformirani komunist?! A opet i nije posve glupo. Zaista ima podosta onih koji misle da je Bandić previše pragmatičan da bi bio bilo što drugo osim političara koji visoko kotira na ljestvici popularnosti. Dakle, populist kojeg javnost voli i percipira s onu stranu spomenute dileme. Mogao bih to reći i ovako (pomalo netočno, ali zorno): javnost kao takva nije ni *desna*, ni *lijeva*, odnosno, ako jest, onda je i *lijeva*, i *desna*. Pa je takav i Bandić?

Pritom, naravno, ne mislim na *lijevo* i *desno* u smislu njihove pretežite upotrebe u hrvatskoj političkoj i me-

dijskoj javnosti (uglavnom kao pejorativne etikete), nego na to kako ih rabe pristojni ljudi.

No najprije mali uvod. Nekog sunčanog, ali još uvijek prohladnog ožujskog dana, dogodilo se malo čudo. Bandić je došao na zakazani sastanak čak pola sata ranije, što mu inače nije običaj. Ja sam, kao i uvijek, stigao točno. No već je ispario. Otrčao je na Dolac nešto kupiti i javio da kasni nekoliko minuta. Čim je stigao, vidio sam da je dobro raspoložen. Otklonio je opći štrajk u zagrebačkim tvrtkama, a novine su pisale kako je ponovno uspio *odigrati* glavnu rolu u spašavanju grada od kaosa. Nešto je o tome nabacio, a ja nadovezao: »Kad sam bio dopisnik *Vjesnika* u Bonnu, među novinarima i političarima se pripovijedalo kako je (ondašnji) kancelar Kohl, inače konzervativac, nasadio svog prijatelja, španjolskog premijera Felipea Gonzaleza (socijalistu). Sjedili su na nekom ručku, ugodno razgovarali, a onda mu je Kohl dobio: »Felipe, kako ti kao pametan čovjek možeš biti ljevičar?«

Na časak sam zastao, pogledao ga (nije ni okom trepnuo) i dometnuo: »Kad bih ja tebe tako pitao, što bi rekao?«

– *Ja sam ljevičar* – počeo je mirno – *i to najviše u onoj točki u kojoj ljevičar znači biti na strani slabijeg, zapuštenog, zaboravljenog. To mi je u krvi. Zato nikad nisam zaobišao nekoga tko bi mi, mađar samo obrvama, dao znak da stanem, jer mi nešto hoće reći, zamoliti me. Taj senzibilitet za ljude, a mislim da je u njemu duboko ukorijenjen i osjećaj za socijalnu pravdu i solidarnost – čine me*

sretnim. Čak i kad to ne bi bilo dobro, a mislim da jest, ja bih bio takav. Jer to sam ja pod kožom, u želucu.

A onda, kao da se pobojavao da ću ga pogrešno shvatiti, nadodao kako ta njegova slabost prema ljudima, a možda i ovisnost(?) nemaju nikakve veze s komunističkim egalitarizmom. Ne, tu je više kršćanske sućuti i tankoćutnosti, fratarske duševnosti. Tu nije ideologija inspiracija, tu je moral onaj koji čovjeka potiče da se zauzme za socijalnu pravdu.

Nije zaboravio ni to kako u njegovo *ljevičarstvo* spadaju i ljudska prava, jednakost pred zakonom, prava manjina.... Onda je zastao, malo se promeškoltio pa ispalio:

– *Ako išta prezirem onda su to ideološke matrice. Uvijek su mi bile preuske i uvijek sam se izdizao iznad toga. I u vlastitoj stranci. Jer za mene je na prvom mjestu čovjek, ma kakav bio, a tek onda njegovo političko uvjerenje.*

Čekaj, čekaj, pomislih. Sve je to, naravno, lijepo, ali na ovom svijetu ipak nije sve ni tako relativno. Postoje, doduše, teorije (*nominalisti*) koje poučavaju kako u pojmovima ne treba tražiti njihove definicije, jer da je to (riječ je o *esencijalistima*) svijetu pričinilo mnogo zala. Takvo odlučno stajalište zastupa na primjer Karl Popper, ideolog *otvorenog društva*, ali i mnogi drugi. Ja, međutim, ne spadam među njih, barem ne do te mjere da bih vjerovao kako je *esencijalizam* većini ljudi izbijen iz glave. A to, drugim riječima, znači da te *himere* ipak do neke mjere određuju našu sudbinu; jer ljudi u njih vjeruju, pa se u skladu s tim i ponašaju. Recimo: u doba komunizma se pitalo – toga se dobro sjećam – jesi li za

klasno ili *nacionalno*? Ako si bio za *klasno*, onda si bio ispravan drug i komunist, a ako si bio za *nacionalno*, bio si opasan nacionalist (a po potrebi i klerofašist). Ljudi su – u inat Popperu – te *esencijalističke himere* ipak dobro razumjeli i zato su izbjegavali da se o njima izjasne. Otuda i onaj vic (protuhrvatske provenijencije?) o Zagorcu, kojeg pitaju: – Jesi li ti Hrvat ili Srbin? – a on odgovara – Jesam!

To *klasno* ili *nacionalno*, danas je, pojednostavljeno govoreći, redizajnirano u alternativu: *kozmpolitizam* (kao izlaz iz *hrvatske ksenofobije*, i to u raznim inačicama, uključujući tu i bezuvjetnu volju za NATO-om i EU-om) ili *nacionalizam*, u smislu patriotizma, brige za kulturni identitet, tradiciju, nacionalne specifičnosti, protivljenje podaničkoj suradnji s Haagom...

Možda se može reći (čak i s ponešto prava) da odviše subjektivno nabacujem razlikovne pojmove, no ja na to odgovaram kako to u konačnici nije bitno. Bitno je da je danas ljevica *esencijalno* obilježena *političkim kozmpolitizmom*, koji je nekritičan prema svijetu, ali izričito kritičan, ponekad i netrpeljiv, prema nacionalnom i tradicionalnom, te da u to spada i uvjerenje kako se na ovom svijetu ništa ne da politički učiniti, ako to Amerika i EU ne blagoslove... I da dalje ne kompliciram, evo pitanja: Može li ova *naša* socijaldemokracija, kao stožer lijeve alternative u Hrvatskoj, biti i *hrvatska* socijaldemokracija? Naglasak je, dakako, na *hrvatska*.

Bandićev odgovor neću komentirati, jer se bojim da bi me to odvelo predaleko, u sfere koje ipak ne spadaju u

domet ove knjižice, ovog, u osnovi, *razgovora ugodnog između jednog gradskog vijećnika i trenutalnog dogradonačelnika Zagreba.*

– Ja hrvatsku socijaldemokraciju ocjenjujem prema tome koje i kakve odgovornosti svjedoči. A želim i vjerujem da svjedoči i svoju odgovornost prema nacionalnom. Uostalom, tu se ne radi ni o kakvoj stvarnoj dilemi ili alternativni (kozmopolitizam ili nacionalizam). Biti otvoren prema svijetu, prihvatiti vrijednosti koje su opća mjera humanosti, ili ljudska prava, nipošto ne bi smjelo značiti isključivanje nacionalnog, pa ni tradicionalnog. Jer kakva bi to ljudska prava bila, koja istodobno ne bi bila i prava naroda, ili nacije? Da bude slobodna, suverena! Dakako, u našem globaliziranom svijetu sve to nije uvijek lako uskladiti u praksi, u političkom životu, ali tu neke produktivne alternative nema. Ili – ili ne vodi nikamo!

Osim toga, svijet se mijenja, mijenjaju se i odnosi u društvu, pa se mora mijenjati i socijaldemokracija. Ne može više u njoj biti dominantno ono što je bilo prije pedeset ili sto godina. To dokazuju Blair i Schroeder. Socijalno, kao temeljno, mora ostati, ali, dakako, u novom kontekstu. A taj kontekst je i nacionalno.

Svjestan sam da u pripovijedanju nije uvijek zgodno preskakivati događaje, jer to može izazvati zabunu kod čitatelja, a i stvoriti pogrešan dojam. Recimo, da je Bandić ovakve stavove oduvijek imao. No ponekad je to nužno radi jasnoće *višeg reda*. One koja je potrebna samom autoru kako bi se zaštitio od zavodljivih, ali pogrešnih konstrukcija.

Budući da su mi sada neke stvari jasnije, vraćam se događajima. Kad topovi grme, muze šute. Ta stara izreka postala je temeljnim stavom Račanove stranke. Nema politike (kao alternative aktualnoj vlasti) dok je zemlja u ratu! A zemlja je 1991. bila u ratu. Miloševići tenkovi i pobunjeni hrvatski Srbi natakli su joj omču oko vrata. Bandić je (ako ostavimo po strani kronologiju) »planetarno« u pravu. Ideologija u tom trenutku zaista nije značila ništa! Samo odluka da braniš domovinu, ili da ju ne braniš.

Kao bivši komunist i novopečeni predsjednik SKH-SDP Peščenica, donekle se našao izvan stroja. Nije mogao u *Krizni stožer* koji je organizirao obranu, jer su komunisti, i ono što je od njih ostalo u novoj stranci, bili neka vrst političkog, pa i nacionalnog *parije*. Ako si bio komunist i otišao u HDZ, sve je bilo u redu. A ako si ostao s Račanom, bio si sumnjiv.

Ratno vrijeme svakako ima svoju psihologiju i svoje zakone. A u njih je spadalo i to da se Bandić, unatoč svemu, trudio da pomogne u obrani zemlje. I da je u tome i uspijevao.

Ispričao mi je kako je već u kolovozu 1990. zadužio *škorpion* i dobio značku pričuvnog hrvatskog policajca, jer se Račan bojavao da bi JNA mogla izvršiti državni udar. Dometnuo je da su i *oni* imali svoj ratni raspored, ali da bi o tome trebao govoriti Račan, te da vjeruje da će to vrijeme doći. A o okolnostima u kojima se našao na Peščenici, rekao je:

– Tomislav Gelo, koji je bio predsjednik Kriznog stožera Pešćenice, otvoreno mi je kazao: 'Nemoj se ljutiti, neki su protiv toga da budeš u Stožeru'. Ja sam to prihvatio, ali me to nije obeshrabilo. Pomagao sam, prije svega logistički, koliko sam mogao. Jednom sam i posjetio tu našu 99 brigadu. U Pivarama kod Nove Gradiške. Sjećam se da smo gacali po vodi do koljena dok nismo došli do zapovjedništva. Dečki su doista ratovali u teškim uvjetima. Ali, i to mi je nekako ostalo urezano u pamćenju, ipak su na tavanu sušili meso od veprovine i sretine. I to u dobrim količinama!

Danas o tom razdoblju naše povijesti postoje dvije dijagonalno suprotne verzije. Jedni (među koje i sam spadam) tvrde da je to bilo herojsko vrijeme u kojem su se nacionalna volja i energija iskazale u svom najboljem svjetlu, braneći i obranivši zemlju od velikosrpske agresije. Da su to bili dani ne samo kolektivne patnje i solidarnosti, nego i dani kolektivnog zanosa i ponosa, a sve ostalo aberacija, marginalno, *kolateralno*. Drugi opet drže da je *kolateralno* bilo esencijalno, pa su to bili i dani terora, progona, zločina, hrvatske patologije. Budući da sam o tome puno pisao i govorio, zaista ne bi imalo smisla sve to ponavljati. Zato ću samo reći ovo: bez obzira tko u koju verziju vjeruje, i kakve argumente za nju ima, jedno se čini nedvojbenim: onima koji su ostali u manjini, koji su bili percipirani kao nacionalni sumnjivci, ostaci bivšeg režima, nije bilo lako ni u jednoj varijanti. Ili su se u toj općoj hrvatskoj euforiji osjećali jadno, izgubljeno, pa donekle i nesigurno, ili su u tom (navodnom) kolektivnom teroru bili vitalno

ugroženi. Dakako, ne govorim o pojedinačnim slučajevima, nego o generalnoj atmosferi. O *duhu* tog vremena.

U tom kontekstu me zanimalo kako se osjećao Bandić, šef one šačice reformiranih komunista, čovjek kojega neki nisu htjeli u *Stožer*, za kojeg se činilo da je posve marginaliziran.

Kad sam počeo po tome čačkati, ispriповijedao mi je jedan svoj doživljaj iz prvih dana susreta sa Zagrebom. Čitatelj se sjeća da je stanovao na Zelengaju, a ono što ne zna jest to da je i cijelu prvu godinu studija proveo na toj adresi.

Kad se navečer vraćao doma, obično bi išao prečicom koja je od Radničkog dola vodila kroz šumu do Zelengaja. Put je bio osvjetljen gradskom rasvjetom, koja je u toj šumskoj idili bacala čudnovate i gotovo žive sjene na tlo, pa se pričinjalo da netko hoda. Kad ih je prvi put opazio, prestrašio se i ubrzao korak, misleći da ga uistinu netko prati. Kasnije se samo ogledavao i mahinalno ubrzavao korak.

– To je jedini put da sam se okretao iza sebe. I nikad više. Uvijek sam – pa i u tim ratnim danima u Zagrebu i na Peščenici – bio spokojan, miran. Nisam se osvrtao, nisam živio ni u kakvu strahu. Za to nisam imao nikakva razloga.

Taj naš je razgovor odveo dalje, pa smo raspredali o tom osjećaju nesputanosti i slobode. Rekao mi je da nikad ne bi prihvatio nijednu funkciju koja bi od njega tražila da ga čuvaju tjelohranitelji, da mu budu za petama, da

ne može slobodno, kao običan i normalan čovjek, hodati po svom gradu, po svojoj zemlji. Pitao sam ga što bi učinio da kojim slučajem postane premijer, a on mi je odgovorio da ni tada ne bi prihvatio tjelohranitelje, a ako bi morao, odustao bi od premijerske fotelje.

Moram priznati da mi to baš nije zvučalo uvjerljivo za jednog ambicioznog političara, čovjeka kojemu je politika strast i koji cijelog sebe u nju unosi. No on me tako gledao da sam bio u napasti da mu povjerujem.

A sada opet prelazim na *anticipaciju*, ali ovog puta ne radi sebe, jer si ništa ne kanim razjasniti. Dapače, želim nešto ustvrditi.

Stvoriti državu je najviše što jedan državnik može. To je politika u *najvišem obliku*. Zato je pomalo ispod razine kad se aktera takve politike mjeri njegovim ljudskim, pa i političkim slabostima. Tá tko ih nema, ili nije imao? Bismarck? Churchill? Tuđman?

Osobno nikada neću prestati braniti Tuđmana od takvih plitkih nasrtaja, kao što nikada nisam tvrdio ni to da on nije imao i svojim mana. I te kakvih! Jer uz velike vrline (naši preci bi rekli herojske) ide i pokoja ozbiljna mana. No sva je tajna u tome da bez vrlina, kakve je stari Tuđman imao, ne bi bilo ni hrvatske države. Uostalom, treba li za to jačeg dokaza od hrvatske aktualne politike i njenih vinovnika?

Ovo ističem i zato jer su najnovije haške optužnice (protiv Markača, Čermaka, Praljka, Prlića, Čorića, Stojića, Petkovića, Pušića) dovele u pitanje ne samo ulogu samog Tuđmana u novijoj hrvatskoj povijesti, nego i

same temelje hrvatske države! Jer ako je rat, u kojem je hrvatska država obranjena i stvorena, bio zločinački naum hrvatskog vojnog i političkog vrha, na čelu s predsjednikom države dr. Franjom Tuđmanom (a to tvrde haaške optužnice), onda više nikakvog manevarskog prostora nema. Onda je stigma zločina nalijepljena i na buduća pokoljenja. Kao u grčkoj drami u kojoj te sustižu zločini predaka i određuju ti sudbinu.

Ovih nekoliko rečenica ne opisuju samo moje stajalište (što je u ovoj prigodi manje bitno), nego i predkontekst za razumijevanje kako Bandić politički funkcionira.

Mogao je i on za novine izjaviti nešto poput Račana: »Tuđmanu ne pakovati! Hrvatska nije izvršila agresiju na BiH, a Tuđman nije ratni zločinac...« (Globus od 26. ožujka 2004.). Ali to ne bi bio tipičan Bandić, čovjek za kojega je politika *umijeće realizacije*, naplaćena mjenica.

On je baš sada, u trenucima kad se Tuđman, generali, Hrvatska vojska, Domovinski rat... tako teško optužuju, odlučio pokrenuti inicijativu da se prvom hrvatskom predsjedniku u Zagrebu podigne spomenik i po njemu nazove trg. Njegova je ideja da to bude na prostoru što ga sa sjeverne strane omeđuje Ilica, a s istočne Ul. Republike Austrije. Dakle na prostoru u kojem se sada, u *Rudolfovim vojarnama*, nalaze neke državne i gradske institucije.

Ako se i obitelj s tim složi, taj bi se trg, još u ovom mandatu Poglavarstva, uredio, preimenovao u Trg dr. Franje Tuđmana i na njemu postavio njegov veliki spomenik.

Dok ovo pišem još nije jasan stav Tuđmanove obitelji (postoje i neke druge ideje), a Bandić ne želi učiniti nešto s čime se obitelj ne bi složila. To je i razlog zašto još nema javne inicijative koja bi koincidirala s ovim teškim optužnicama i odlascima hrvatskih generala i bivših političkih čelnika Hrvatske Republike Hercegovine u zatvor u Scheveningen.

Naravno, postoji i stanovita sumnja da Bandić želi iskoristiti Sanaderov *salto mortale* i politički poentirati. Ne kažem da u tome nema istine, ali je isto tako činjenica da se SDP nalazi pred izbornom konvencijom (u svibnju) i da bi Bandić mogao zbog Tuđmanova spomenika izgubiti potporu za potpredsjedničko mjesto (ili čak Račanova zamjenika?). Napokon, SDP, unatoč Račanovu intervjuu *Golobusu* i unatoč nekim ljudima, svakako nije stranka čijem bi se članstvu podizanje Tuđmanovog spomenika na najvećem (budućem) trgu u Zagrebu moglo dopasti. Dakle, on ipak politički riskira?

Pa i kad kaže ovo?:

– *Tuđmanu nitko ne može odreći zasluge kao najzaslužnijem čovjeku u stvaranju demokratske i neovisne hrvatske države. Jednako kao i u stvaranju pokreta koji je u prijelomnim trenucima novije hrvatske povijesti bio bez ostatka odlučan i jasan, a što je kulminiralo u oslobodilačkim akcijama Bljesak i Oluja. To je za me tako i ostat će tako, bez obzira na pokušaje prekrajanja novije povijesti. Štoviše, obveza je sviju nas da ne dopustimo da se ta Tuđmanova uloga dovede u pitanje. Jednako je tako naša dužnost da ne*

dopustimo stigmatu po kojoj je Hrvatska tobože nastala na zločinu. Ne, mi smo bili izloženi velikosrpskoj agresiji, a Domovinski rat je bio obrambeni i oslobodilački. To je neupitno, baš kao i to da se svaki zločin koji je počinjen, pa i s hrvatske strane, mora sankcionirati. Ali tako da se individualizira, a ne da se prekraja povijest.

Danas je subota, 3. travnja 2004. U ponedjeljak u Haag putuju šestorica Hrvata iz Bosne i Hercegovine, koji su i hrvatski državljani, a neki od njih, kao general Praljak, i hrvatski časnici. Ministrica pravosuđa Vesna Škare-Ožbolt s njima je već ranije utanačila dobrovoljni odlazak, a Sanader je (također, danas, u subotu) na Saboru zagrebačke organizacije HDZ-a održao vatreni govor. U pohvalu Domovinskom ratu! Ja sam bio u Zagorju, u svojoj vikendici i pisao (što je iz rečenoga razvidno). Negdje oko pola šest popodne nazvao me Slobodan Ljubičić i rekao da su Bandić i on posjetili Brunu Stojića (haaškog optuženika) u njegovoj kući na Sv. Duhu. Bandić se s njim upoznao tek 1998. godine, dakle poslije rata. No prijateljili su se i sada ga je posjetio. Ljubičić mi je još rekao da su ostali dulje od jednog sata, da je susret bio dirljiv te da Bandić i Stojić na rastanku nisu mogli zadržati suze.

Franjevački populist na čelu Zagreba?

Bandićeva karijera bila je meteorska. Godine 1993. postao je tajnik gradske organizacije SDP-a, 1995. prvi put je ušao u Gradsku skupštinu kao zastupnik, 1997. (negdje u studenom) postaje predsjednik zagrebačkog SDP-a, 2000. (na izvanrednim izborima) prvi put je *okrunjen* za gradonačelnika Zagreba, a 2001. i drugi put. Tu brzinu pratio je i vidljivi politički uspjeh: kad je Bandić prvi put postao zastupnik, SDP je u Gradskoj skupštini imao devet zastupnika, 1997. dvanaest, a u posljednja dva mandata, najprije četrnaest, i sada (mandat još traje) dvadeset. Naravno, nije sve išlo glatko kao što izgleda, ali je išlo. Pitanje koje se nameće je ovo: Je li tajna njegova uspjeha u tajni uspjeha SDP-a, najprije u glavnom gradu, a onda i u cijeloj zemlji? Ili obrnuto? Je li možda Bandić taj koji je zapravo povukao stvar?

Mislim da se na to pitanje ne može dati jednoznačan odgovor. Moglo bi se reći, pomalo kompromisno, kako je i jedno i drugo istina. Sasvim sigurno je točno da je popularnost SDP-a na nacionalnoj razini pridonijela i Bandićevu trijumfu u Zagrebu. Ali koliko je Bandićevo hrvanje u zadnjih nekoliko godina u Zagrebu pridonijelo uspjehu SDP-a u zemlji? Napokon, nije li Zagreb taj u kojem sve politički počinje i politički završava?

Zato vjerujem da će tek naredni izbori (vjerojatno iduće godine u proljeće) dati odgovor na pitanje koliko je Bandić doista politički težak u glavnog gradu Hrvatske. Ako pobijedi bit će to nesumnjivo trijumf njegova osobnog stila i shvaćanja politike kao *tehnologije upravljanja ljudskim resursima*, umiješane u svojevrsni *franjevački populizam*.

Rado priznajem da je potonja sintagma neobična, no pala mi je na pamet, jer mi se po glavi stalno vrzmaju neke njegove rečenice. Recimo:

– *Mene se u životu i u politici može pobijediti samo dobrotom i ljubavlju.*

Ili:

– *Nikad ne idem na čovjeka i čuvam se da protivniku ne učinim kakvo zlo. (Franjevački): u dobru se ne uzvisi, a u zlu ne unizi.*

Ili:

– *Bolje je pogriješiti, nego sagriješiti.*

Napokon:

– Najvažnije je da mi ljudi vjeruju i da ih na dugu stazu ne razočaram.

Ja ću, međutim, morati malčice razočarati čitatelja jer ću opet preskočiti neke značajne događaje (recimo zagrebačku krizu) kako bih opisao jednu Bandićevu (neka mi Pero Kvirgić ne zamjeri) – političku stilsku vježbu.

Već sam rekao da je Bandić postao zagrebački gradonačelnik u vrijeme antihercegovačke histerije, što ju je tako uspješno (pa i trijumfalno!) širio Stipe Mesić. No da bi taj trijumf bio potpun, valjalo se nabaciti blatom i na Hrvatsku vojsku, pa se tako počelo s raznim revizijama lažnih invalida, dakako i onih generalskih. Predsjednik države, onakav duhovit, kakav već jest, javno je izjavljivao kako su neki generali više ratovali za šankom nego na bojišnici, pa su onda, valjda, tamo i stradali. Pali su pod šank od suvišnih maligna i ozlijedili se!

Bilo je toga još, bile su toga pune novine, ali pristojnost mi nalaže da u to odveć ne ulazim. Ljudi ionako brzo zaboravljaju, što se vidi i po tome da su danas najveći protivnici neprihvatljivih haaških optužnica upravo oni koji su još do jučer u Saboru glasovali za njihovo procesuiranje. Kolik je taj zaborav, vidi se i po tome da ti isti sada na tom obratu prave sasvim pristojnu društvenu karijeru. (O onima na vlasti da se i ne govori, oni su najprije bili protiv takvih optužnica i takve suradnje s Haagom, a danas su za, jer drugog puta tobože nema).

Tako je to izgledalo kad je Bandić prvi put postao gradonačelnik. Početkom kolovoza je otišao na Alku. U to vrijeme general Mirko Norac još je bio alkarski voj-

voda i na slobodi. Bandić je s njim bio dugogodišnji prijatelj, a poznao je, bolje ili lošije, i druge ratne generale. Kad je podignuta optužnica protiv Norca, pomogao je, kako sam kaže, najviše što je mogao, jer mu je Norac »bio i ostao prijatelj«. Je li to bilo i dovoljno, pokazat će vrijeme. No te 2000. stvari još nisu poprimile tako dramatične dimenzije kao danas. Na slobodi su bili svi generali, optužnica i tjeratica još nije bilo, kao ni raspisanih nagrada za njihove glave.

– *Dodite svi skupa k meni u Hercegovinu! Pozivam vas u kuću moje majke. Napraviti ćemo dobru zabavu!* – rekao je tako, ili nekako slično, Norcu i ostalima na večeri, poslije Alke.

I tako se cijelo društvo preselilo na Bandića Brig. U dvorište ispod oraha. Devet generala, među kojima su bili Gotovina, Norac, Krstićević, Korade... I još oko 130 drugih uzvanika, prijatelja. Majka Blagica je plakala od sreće i govorila kako sada može mirno umrijeti, jer je doživjela više nego što je i sanjati mogla. A gradonačelnik i generali pjevali su gangu i ostali do deset navečer.

Bandić je i danas ponosan na taj hrvatski događaj u maminu dvorištu, na činjenicu da je bio s tim ljudima.

– *Oni su branili i obranili hrvatsku državu i to su učinili iz ideala, bez fige u džepu.*

Zanimljivo je da taj događaj nije završio kao medijska senzacija. Koliko se sjećam o njemu se samo šušalo. A to nabacuje sumnju da je Bandić zbog toga mogao imati problema.

– Na to se uopće nisam obazirao. Ja sam Milan Bandić i nisam ničiji čovjek. Stvari radim prema svom vlastitom nahođenju. Ponekad za to platim cijenu, to je istina, ali ne živim ni u kakvu grču. Što se pak samog Račana tiče, u ovih trinaest godina s njim nisam imao nikakvih problema, pa ni kad je riječ o ovom slučaju.

A s ostalima u stranci?

– To ne čujem!

Prije nego što se (ipak) dotaknem zagrebačke krize, još samo jedno pitanje: Nije li to ipak bila tipična populistička gesta? Bandić, generali i dobar dio naroda na jednoj strani, a ostali tamo gdje su se svrstali?

Evo odgovora:

– Kao što do 1990. nisam poznao nijednog generala JNA, tako sam ove hrvatske generale doživio kao svoje. Druženje s tim ljudima bila mi je čast, ali, naravno, kroz to sam htio pokazati da sam na istoj strani kao i oni, da sam na pravom putu. Kasnije sam im to uratio koliko sam mogao. Kao gradonačelnik sam utemeljio Odjel za branitelje u Poglavarstvu, nastojao sam pomoći Norcu... A što se populizma tiče, reći ću samo ovo: točno je da sam populist i time se ponosim. Jasno, ako populizam znači dnevno biti s ljudima, živjeti s njihovim problemima i pokušati barem dio tih problema riješiti. Dakle, ako je to populizam, onda sam ja možda najveći populist u Hrvatskoj.

Zagrebačka kriza uslijedila je 1995., nakon *Bljeska i Oluje*. SDP i ostale stranke koalicije (njih sedam), ocije-

nile su da je došlo vrijeme za alternativu Tuđmanovom HDZ-u. Doduše i prije je bilo žestokih političkih sporenja, zahtjeva za Tuđmanovom ostavkom (unatoč okupaciji zemlje!), ali je Račan, istini za volju, u svemu tome bio suzdržan. Istina je također da Vukovar i ostali dijelovi Podunavlja nisu bili pod jurisdikcijom hrvatske vlasti, no ta činjenica – koja je za Tuđmana značila puno – za oporbu nije imala posebnu težinu. Neću reći – zato što je Podunavlje relativno daleko od Zagreba – nego zato što su se sudarile dvije *škole političkog mišljenja*, kako bi to, recimo, rekli Nijemci.

U svakom slučaju, stvari su bile ovakve: oporbena koalicija na izborima je dobila većinu, ali Tuđman nije htio potvrditi njihova gradonačelnika, tako da ta većina nije mogla formirati izvršnu vlast. Formalno-pravno Tuđman je imao sve ovlasti za svoje odbijanje, jer mu je takve ovlasti davao Ustav. One su bile posljedica straha da bi – ako se konstituiraju srpski kotarevi Glina i Knin (ideja *Plana Z-4*) – mogla nastati nepredvidljiva situacija s kakvim novim Martićem ili Babićem. Zato je Ustav predsjedniku dao tu ovlast i zato se ona prakticirala i u ostalim gradovima. Dok je HDZ imao većinu, ili dok ju je imala oporba izvan Zagreba, problema nije bilo. Ali sad je nastao gadan problem u glavnom gradu. Tuđman nije popuštao, imao je za to svoje razloge, ali razloge je imala i oporba.

Nemam namjeru ulaziti u meritum stvari, jer to je ionako već debela povijest. Samo želim čitatelju u par crta predočiti glavni lik ove knjižice u tom burnom

razdoblju. Bandić je tada bio tek treći čovjek u cijeloj priči. Prvi je bio Zdravko Tomac, a drugi Goran Granić (tada još u HSLS-u). Tu dakako spadaju i oni nepotvrđeni gradonačelnici iz redova oporbe, itd. Pripovijest je, da i to kažem, dobila dodatnu dimenziju 1997. kada su se razdvojili Grad Zagreb i Zagrebačka županija i kad su – zbog toga – raspisani novi izbori na kojima je tijesno pobijedila oporba, ali je vlast ugrabio Canjuga, jer su dvojica HSS-ovca prešli na stranu HDZ-a i za to kasirala stanovite usluge. No to su već zamorni detalji koji samo govore o *kalendaru* – tj. da je zagrebačka kriza, gledajući iz kuta oporbe, trajala punih pet godina, dok je iz kuta HDZ-a uopće nije bilo.

Bandić drži da je tada – 1995. – Tuđman gadno pogriješio, jer je krivo vjerovao (unatoč Podunavlju i ostalim razlozima) da se »demokracija može odgoditi«. Doduše, razumije ondašnje Tuđmanove strahove (tá zar Zagreb nije pola Hrvatske?). Ali sumnja da ga je na tako intranzigentno držanje navela jednim dijelom i njegova taština (nećete vi meni u Zagrebu...!). I, napokon, posve je siguran da su dobrim dijelom stvar skuhalo sufleri sa strane (treba li ih uopće spominjati?).

– Uostalom, da je Tuđman dopustio oporbenu situaciju u Zagrebu, mi bismo se vjerojatno sami za godinu dana raspali. A HDZ bi možda još koju godinu dulje vladao. Ovaako je zagrebačka kriza ubrzala proces promijene, jer greške se u politici umnožavaju geometrijskom progresijom, a dobri potezi samo aritmetičkom.

U tom zagrebačkom *dvovlašću*, iz kojeg na kraju nitko nije izašao posve nevin (moj skroman sud), Bandić se politički kalio i spremao za vrijeme koje mu je hrlilo ususret.

Ja ću pak iskoristiti prigodu koju sam si stvorio ovom zadnjom rečenicom i opisati kako se osjećao kad je postao prvi put gradonačelnik (drugi put je već pomalo bila rutina) te se tako vratiti na početak poglavlja i izravnati dug prema čitatelju.

Bandić je rezultate izbora dočekao u sjedištu gradske organizacije SDP-a u Praškoj 6 na prvom katu. Imao je tremu, bio je nervozan. Vjerovao je u uspjeh, ali je bio svjestan i odgovornosti koja ga čeka. Znao je da se dovoljno prekalio, da je ovladao zanatom, da je dorastao... A, opet ga je tresla nervoza. Onda je uslijedilo oduševljenje, poljupci, čestitke. Nije se predugo zadržao u toj razdraganoj atmosferi, otišao je doma. Vesna mu je čestitala, pa dometnula kako će ga sada imati još manje, a on odgovorio da se tu ništa ne može. Drugi dan je s njom i kćerkom Ana-Marijom otišao na večeru u Okrugljak i to je uglavnom bilo sve.

Tuđman je znao reći: ima ljudi, ali nema čovjeka. Time je na lapidaran način iskazivao svoje kadrovske, pa i moralne probleme. Recimo to da je Hrvatska mala zemlja, da nam je malobrojna elita (ako to nije preteška riječ, s obzirom na stanje stvari), da imamo premali broj stručnih i sposobnih ljudi, a još manje moralnih i onih na koje se možeš osloniti. Možda je u tome bilo i ponešto samokritike, zbog pogrešaka u izboru ljudi, premda

je točno i to da je teško biti sretne ruke u ovakvoj zemlji (trenutačni pesimizam kojemu inače nisam sklon. Spopadne to kadšto i mene, čak toliko da sam se jedva obuzdao da ne ponovim onaj glasoviti grafit: »Malo nas je, al' smo govna«).

No, dobro, idemo dalje. Bandić si u jednu od svojih boljih strana upisuje upravo svijest o toj našoj tankoj kadorskoj grani. Da nas je malo i da svaka sječa glava na kraju dovede do toga da čovjek nema s kime raditi. Zato si je odmah, čim je ušao u ured na trećem katu Poglavarstva, rekao: »Od tebe ne počinje svijet!«

Dio medija, pa i političkih struktura, tu su njegovu misao osebujno protumačili i počeli ga javno prozivati. Zato što je u Poglavarstvu zadržao (sposobne) hadezeovce, a neke direktore ostavio u njihovim foteljama.

– Ja sam jedan od rijetkih, ako ne i jedini koji je to demonstrirao prigodom preuzimanja vlasti! No za to uistinu treba imati muda kao bik, a glavu kao Einstein. Jer mi smo još uvijek u tom pogledu u pretpolitičkom dobu. Bogovi koji skidaju druge bogove čim im se za to ukaže prilika.

*A što mi kaže supruga?
Ništa, da mi nema pomoći!*

Labor omnia vincit! To bi u doslovnom prijevodu značilo: *rad pobjeđuje sve!* Hrvatska inačica te latinske sentence pak kaže: *u radu je spas!* Bilo ovako, bilo onako, svodi se na isto, a to isto opisuje neologizam – *radoholičar*. U slobodnom prijevodu to bi značilo *manijak rada*, ili nešto tomu slično, pri čemu moram pripomenuti da sama *novotvorina* nije bogzna kako spretno skovana, jer hrvatski jezik ne smatra elegantnim kad se u istu riječ spoje naša i strana, u ovom slučaju – grčka.

Radoholičara ima raznih vrsta, a ja ću spomenuti samo dvije. Jedni u radu traže spas, jer im je to jedino što nadu i mogu. Spašava ih od dosade i od njih samih, jer popunjava u njima prazninu, kojom ih je Bog obdario (ili kaznio?). Jednu takvu osobu sam upoznao. Suhu i

mladu ženu koja je svaki dan radila dvije šihte: od 7–15 sati i od 16–22 sata. Rekoh svaki dan, uključujući tu i subotu i nedjelju. I to godinama. To mi je bilo čudno, pa sam ju jednog dana upitao zašto toliko radi, ima li kredit ili što drugo. »Ne, ništa od toga«, odgovorila je, »jednostavno tako«.

Drugi, opet, u radu nalaze istinsko zadovoljstvo. Moderni psiholozi bi rekli *narcisističko*, jer bi to moglo imati veze s *egom*, koji, kako se čini, u radu nalazi svoju punu potvrdu, svoj užitek, svoj žuđeni status.

Čak i kad se žrtvuje radi općeg dobra?

Pitanje je teško i ostavljam ga bez odgovora, ali se usuđujem reći da nekako u tom horizontu naslućujem Bandića. *Političara-radnika, političara-šljakera, političara koji se ubija radom.*

Doduše, njemu sve to nije ništa! To što ne dospije ništa drugo, nego raditi, to mu je prirodno kao otkucaji srca. Ako tjedno uhvati koji sat za obitelj, ispada kao da je dobio na lutriji, a o drugim stvarima da se i ne govori. Njegov otac Jozo, od kojeg je naslijedio onu glad za ljudima i svijetom, onu druželjubivost (o kojoj je već bilo govora), znao je uživati, uzeti si vremena, pa i za stvari o kojima jedan *gentleman* ne govori. A Bandić junior?

On ima vikendicu iznad Samobora (na Slava Gori) koju je prije tri godine uredio i u kojoj još nije dospio(!) prespavati. Ima suprugu i kćer, koje voli, ali s kojima je zajedno uglavnom samo u subotu ujutro, nakon što se sa psom Billom vrati sa Sljemena i priredi im doručak.

Voli (i znade dobro!) kartati, ali ne karta, jer nema kad. Čitao bi, ali ne dospije, jer je sav u poslu.

Moglo bi se raspredati o tome što čovjeka tjera na takav angažman? To, da je na svakom važnijem događaju, da svakodnevno rješava gradske, ali i osobne probleme ljudi, da sjedi na sastancima, obilazi i zadnju zagrebačku rupu. Da je *bandićevski* svuda.

Možda ga na to tjera *nezajazljiva ambicija*? Ali ona nije u izravnoj korelaciji s takvim tempom i naporom, jer postoje mnogi primjeri koji pokazuju da izrazito ambiciozni ljudi uopće ne moraju biti takvi zagrižljivi radnici.

Ili *neurotski sindrom*? Ona unutarnja tenzija koja čovjeku ne dá da stane, da se osvrne oko sebe, nego ga tjera poput orkanskog vjetra bez reda i pravila. Ali kako onda objasniti da Bandić ipak ima rezultate, što neurotičari uglavnom nemaju?

Ili ga, ipak, goni onaj *šljakerski* mentalitet, naslijeđen i oblikovan u djetinjstvu, u duhanskim poljima i pod paskom djeda Brkušića?

Bandić sasvim sigurno nije ni hedonist, ni eudajmonist, niti bilo što slično. On uistinu ne zna uživati u malim i običnim stvarima. Ali nije ni asket! Jer ne prezire nijedno zadovoljstvo.

Možda bi najtočnije bilo reći da za sve to zapravo nema vremena. Ne stigne, kao što nije imao vremena ni hodati do škole, nego je trčao. Zbog ciljeva koji ga okupiraju, koji mu pojedju sate?

Tu je svakako i njegova narav koja ne trpi provizorij. Za njega nema napola dovršenog posla, nema ni devedeset posto dovršenog posla. Samo je posve dovršen posao, *posao!*

Je li to možda stvarni Bandić? Čovjek koji ako ne napravi sve, ima osjećaj da nije napravio ništa? I zato ni za što drugo nema vremena? Samo za taj svoj Zagreb, u kojem želi ostaviti trag, uzorati ga kao djed Brkušić svoje vrtače? Pa radi od jutra do mraka i to 365 dana u godini?

– *To je pitanje mog stila* – kaže, i odmah dodaje – *kojeg ni za jotu ne želim promijeniti.*

A što se tiče koječakvih skupova i događaja, na njih idem zato jer želim ljudima pokazati da do njih držim i da se s njihovim naporima solidariziram.

Bandić je, inače, i fizički napola na oca, a napola na majku. No u ovoj je stvari čisti *unikum*. Nitko mu u obitelji nije takav. Čak ni djed Brkušić. O ocu Jozi da se i ne govori. On je znao *živjeti život* (Bandićev izraz).

To sam dometnuo da bih mogao postaviti pitanje: Nije li cijena za tu osebnost ipak malo previsoka? Trpi obitelj, trpi zdravlje, trpi sam život. U svojoj raznovrsnosti, *sinusoidi* rada i opuštanja, koncentracije i razbibrige.

Uostalom, da je Bog htio da čovjek samo radi, ne bi li ga stvorio s dvije glave i četvero ruku? I možda mu otvrdnuo srce?

Dakle, Bandiću, što kažeš na onu izreku koja veli da čovjek koji nema vremena, nema ni duše? Ništa! Zato

što imaš vremena za druge, i to na pretek, a jedino nemaš za sebe i svoje najbliže? Pa ne ideš ni na godišnji odmor, nego vikendom posjećuješ ženu i kćer na moru?

Dobro, barem reci što one kažu!

– *A što bi rekle. Ništa, samo odmahnu rukom i dobace: 'Tebi nema pomoći!'*

Opazio je moje (premda prikrivano) čuđenje, pa brzo nadoda:

– *Naravno da nisam monstrum. Nedostaje mi obitelj, zato pokušavam taj svoj angažman kompenzirati i na račun svog slobodnog vremena. Obitelj mi treba i kao potpora, pogotovo u teškim trenucima koje svaki čovjek ima. Kad me pogodila moždana kap, uz liječnike koji su učinili što su mogli i morali, najviše su mi pomogle Vesna i Ana-Marija. Bile su više u bolnici nego doma. To mi je jako puno značilo.*

A zašto onda...? Prekinuo me, odmahnuo i zalijepio:

– *To je jače od mene!*

Prije izbora 2001., kad je drugi put izabran za gradonačelnika, taj je svoj stil demonstrirao bez ostatka. Uzorao je Zagreb (njegov termin) uzduž i poprijeko, obišao svaku rupu u (svim) gradskim četvrtima, demonstrirao ono što on zove »demistifikacijom« funkcije (ili političara), a što u prijevodu znači da je ljudima htio pokazati kako je *jedan od njih* (on bi rekao »jedan od nas«). Uvjeren je da je to, kao i organizacija izbora za vijeća gradskih četvrti (SDP je od 17 dobio 13 predsjed-

nika) bila formula uspjeha: 20 SDP-ovih zastupnika u Skupštini! Ili 40 posto mandata!

U ovo poglavlje spada i program s kojim je Bandić dva puta uspješno izašao na izbore i zbog kojeg – ako sam ga ispravno razumio – kani to učiniti i treći put. Naznačit ću ga samo u najkraćim crtama.

1. Na prvom mjestu je pomoć sirotinji (doslovno tako!). A to znači sanacija bespravne gradnje i njena legalizacija. Jer, kako Bandić voli reći, ti su ljudi došli s pinklecom u ruci, neki prije četrdesetak godina, neki prije desetak, natjerani od nevolje.

2. Slično vrijedi i za komunalni standard. Kad je postao gradonačelnik, 16 posto Zagrepčana nije imalo pitku vodu. Danas je takvih 10 do 11 posto, a za četiri godina sva bi kućanstva morala imati pitku vodu. To vrijedi i za kanalizaciju: postotak onih koji je nisu imali pao je s 25 na 20 posto, a za četiri godine 90 posto svih domaćinstava moralo bi biti priključeno na gradsku mrežu.

3. Tu je i paket obiteljskog zakona s financijskom pomoći obiteljima slabijeg imovinskog stanja s više djece, besplatni udžbenici, subvencije za jaslice i vrtiće s visokim imovinskim cenzusom. I (kao projekt budućnosti) izgradnja vrtića i škola.

4. Jedna od ambicioznih ideja je i Stadtwerke komunalnih poduzeća (izraz koji rado rabi), a što zapravo znači centralizaciju funkcija razvoja, nabave, investicija etc. I to radi bolje i jeftinije usluge, te uspješnije privatizacije.

5. Pretpostavka za uspješno zagrebačko gospodarstvo stvaranje je povoljne poduzetničke klime, koje, opet, ne može

biti bez reorganizacije gradske uprave u istinski servis građana. Efikasan i depolitiziran. (Grad kao logistika poduzetnicima koji će se oslanjati na tradicionalno zagrebačko obrtništvo).

6. Bandić ne odustaje ni od ekološkog paketa (sanacija Jakuševca, termička obrada otpada, pročišćivač otpadnih voda).

7. U njegovu viziju razvoja grada spada i rekonstrukcija zračne luke te pozicioniranje Zagreba kao turističkog odredišta jugoistočne Europe, grada obrazovanja i visoke tehnologije.

Lijepo i krasno, ali, ali! U politici uvijek postoji ali, jednom kao alibi, drugi put kao prigovor, treći put kao vremenska nepogoda, četvrti put kao moja skromna natuknica kako su neki ključni projekti u ovom mandatu zaglibili poput Guderijanovih tenkova u ruskom blatu. Prije svega Bandiću uz srce prirasli program sanacije i legalizacije bespravne gradnje. Ili nova strategija trgovačkih društava, ili program zaštite tradicionalnog zagrebačkog obrta...

– *Da, to je poraz* – odgovorio je bez oklijevanja. Nije se izgovarao na okolnosti (teškog koalicijskog partnera), na odnose u Poglavarstvu, vlastite mogućnosti otkako je dogradonačelnik. Samo je dometnuo da su za nj obećanja svetinja, da nije istina da ih olako daje i da će ove projekte izgurati, ako dobije još jedan mandat.

Tipični ili premoderni Hercegovac?

Bandić ima još jednu karakteristiku, a ta je da je gotovo opsesivno koncentriran na ono što radi. Od njega se rijetko može čuti da govori o nečemu što nije gradski problem ili gradska tema. Možda u tome ima i ponešto taktike (zašto da se zalijeće tamo gdje ne igra utakmicu?), ali to nije primarno. Doista je uronjen u komunalnu (gradsku) politiku sa strašću koja apsorbira gotovo svu njegovu energiju i pažnju. Pa se čini da ga se ništa drugo ne tiče.

Ali, to nije posve tako. Točno je da se ne upušta u opće rasprave i polemike, ne zauzima stavove oko tema koje potresaju zemlju, ali zato znade poslati signale *opće naravi* i to u prigodama u kojima to čovjek ne bi očekivao. I to je, da ne bude zabune, također tipičan Bandić.

Na pamet mi pada primjer kad mu je HNS-ov dogradonačelnik Stipe Tojčić predbacio da je na sjednicu Poglavarstva ugurao zaključak o otkupu zemljišta za izgradnju crkve u Vrapču.

– *Zašto takvi predmeti dolaze na Poglavarstvo po hitnom postupku?* – protestirao je Tojčić, a Bandić odvalio – *Dok ja ovdje sjedim, Crkva će uvijek biti prioritet!*

Čitatelj je zasigurno primijetio razliku između *crkve* pisane malim slovom i *Crkve* pisane velikim slovom. No tu se ne radi samo o pravopisu, nego u prvom redu o *umijeću!* Bandić je izrekao stav koji su drugi dan novine objavile masnim slovima, ali koji, ako se stvar pobliže razmotri, nema mnogo veze s hitnom procedurom, pa ni s *crkvom* pisanom malim slovom. No ima s politikom. On uistinu znade biti ubitačan upravo iz tog *drugog plana*. Čovjek ga udari *zdanjem*, a on mu vrati *institucijom!*

Bilo bi pogrešno zaključiti da je to samo demagogija, politički refleks jednog populiste. Bandić njeguje odnose s Crkvom, da to tako birokratski kažem. U rukama imam jedno pismo što mu ga je, u ime Svetog Oca, uputio predsjednik za opće poslove (vatikanskog) Državnog tajništva, mons. Gabriele Caccia, 28. studenog 2003. Pismo je kurtoazno – Papa mu se zahvaljuje na čestitki (u prigodi 25. obljetnice pontifikata) – ali istodobno pokazuje da ovaj *komunalni političar* ima *oko* i za druge stvari.

Ima, dakako, i drukčijih primjera iz *drugog plana*.

Navijači *Dinama* – *BBB* – upravo su zahvaljujući njemu dobili prilično ekskluzivne prostorije u Draškovićevoj 23. I opet su, posve razumljivo, neki bili protiv – jer zašto *BBB* moraju imati prostorije na tako atraktivnom mjestu?

Neću reći da se najviše bunio jedan hajdukovac, jer to za ovaj slučaj nije bitno. Važnije je to da je Bandić tim potezom htio *BBB* pridobiti za sebe kako bi sutra mogao utjecati na njih, a time i na to da se odnosi između navijača iz Splita i Zagreba kanaliziraju u smjeru koji neće produbiti animozitete. Razgovarao sam s njim o tome i stvarno ga brine taj hrvatski rascjep.

– *Kroz tu gestu Poglavarstva želim te mlade ljude vezati za odgovornost, a time i za toleranciju i dijalog. A oni koji žele zlo, neka isplivaju sami na površinu! Zato ćemo uskoro imati i tramvaj u bojama Dinama i s oznakama BBB, ali i s porukom da se čuva gradska imovina!*

Eto Bandića iz *drugog plana*, zabrinutog za nacionalni korpus, ali istodobno pragmatičnog i optimističnog? Ili *naivaca* koji malim koracima želi prevaliti veliki put? Pa vuče atipične poteze?

Što god tko mislio o tome, činjenica je da ih vuče! Ne uvijek vidljivo i bombastično, ali ih vuče. I zato zaključak: Bandić nije uronjen samo u komunalno, kako se možda čini, premda je točno da je sličan *delfskom roncu* (da parafraziram jednog učenog Grka) kad je riječ o Zagrebu.

Sve ovo možda više spada u prethodno, negoli u ovo poglavlje, no sad je gotovo. Ako je čitatelj malo proširio

pogled na stvar, onda je u redu, a ako nije, neka pređe preko ove kompozicijske nezgrapnosti. Ja pak prelazim na temu koja me osobito zanima, pa i inspirira. Na Hercegovce!

Moram to malčice razjasniti, no odmah se ispričavam što će to objašnjenje biti možda ekstenzivnije nego bi trebalo, pa i smjelo biti.

Puno sam putovao po Hercegovini (kao uostalom i po cijeloj Bosni i Hercegovini), susreo se s tisućama ljudi (baš tako, s tisućama!) i na kraju zavolio taj svijet. Točnije bi bilo reći da sam tu ljubav, i te simpatije, zapravo učvrstio, jer sam nekako oduvijek u sebi s tim krajem bio u plusu. Unatoč tomu što sam rođeni Zagrepčanin, a što možda i nije tako nebitno.

Ponešto sam i napisao, pa zlorabim prigodu da naveđem nekoliko rečenica iz moje posljednje knjige »Krvava zemlja«:

»Ta vezanost čovjeka uz rodnu grudu na kojoj je više krvario i prolijevao znoj, negoli nalazio mira i utjehe, ovdje možda dobiva svoj metafizički crescendo. Predanost oskudici kao gotovo svetoj stvari i istodobno borba protiv nje na sve moguće načine. Od šerca do dovitljivosti koja vrhuni u praktičnoj inteligenciji i nekom poetskom odnosu s Bogom i prirodom. Pošten svijet koji je naučio krijumčariti da bi prehranio obitelj, ratovati da bi opstao i ljubiti Svevišnjega da bi sve to imalo neki smisao i opravdanje? Pa su iz svega toga izrasli posebna psiha i fisis što se prepoznaju kao hercegovački čovjek? Kao unikum koji nije teško definirati ali ga je teško podnositi ako nisi jedan od njih?«

Govorio sam i na mnogim skupovima, pa sam tako jednom prigodom ispalio i ovakvu rečenicu: »Svi smo mi Hercegovci, a oni koji to nisu svakako će to postati!«

Ta je izjava naišla na *lijep* odjek u djelu ovdašnjih medija (uistinu su me ljudski popljivali) i zato je sada s osobitim veseljem ponavljam. Naravno da pametan čovjek znade da sam to mislio metaforički (to sam i *dolje* rekao). Napokon, zar Hercegovci (kao i ostali Hrvati u Bosni i Hercegovini) nisu mesičevski *proskribirani*, pritisnuti politički iz Sarajeva kao nikad dosad i istodobno napušteni od Zagreba?

Zato sam rekao i htio reći – ako se to tako nastavi – svi ćemo na kraju završiti kao oni, *postat ćemo Hercegovci*.

Volio bih da mi vrijeme nije dalo za pravo, ali na žalost jest. Najnovije optužnice protiv vojnog i političkog vrha Herceg-Bosne to pokazuju na najdramatičniji način, taj zajednički usud. To simboličko (a bojim se i stvarno!) svođenje Domovinskog rata na *zločinački plan*! Tu nedoličnu trgovinu s Europskom unijom, u kojoj se odričemo najboljih i najzaslužnijih (Gotovine, recimo), štoviše, pribijamo ih na križ (u stilu velikog svećenika Kaife), vjerujući naivno i kratkovidno kako je to *dobar posao*.

S tugom moram reći kako je opći *pad* takav da je i odlazak šestorice sa zagrebačkog aerodroma, uoči ovog Uskrsa, nalikovao na neku vrst *kabareta*. Ljudi nam otiđoše s pjesmom i recitacijom u Haag, uvjereni da ih tamo čeka pravda, jer im je to Sanader obećao! I puni

nade, jer će, eto, Carla del Ponte (tobože) morati dokazati njihovu krivnju! *O tempora o mores!*

Molim sve te momke da mi oprostite na ovim riječima. Oni su najmanje za sve to krivi. Oni su, kao i većina nas, žrtve opće psihoze, tog duha (ne)vremena u kojem živimo (ili možda već vegetiramo?). I tu završavam!

Bandić je Hercegovac (tipičan, ili atipičan?), i zato najprije nekoliko njegovih misli o tom svijetu, tom kamenu, toj drači i tom crnostriku:

– *Hercegovci su plemeniti, radišni, istrajni, ponosni.*

– *Žive u teškim uvjetima i zato cijene ne samo svoj, nego i tuđi rad.*

– *Hercegovce su najprije stigmatizirali kao ustaše, onda kao zadrte/velike Hrvate i na kraju kao lupeže. No oni to nisu.*

– *Fratri su najzaslužniji za opstanak Hrvata na tim prostorima. Podjednako u Hercegovini kao i u srednjoj Bosni. Da nije bilo njih, a kasnije i dijecezanske Crkve, danas nas tamo ne bi bilo.*

– *Fratar je kao i tamošnji čovjek: privržen vjeri, hrvatskim korijenima i tom kršu.*

Još o fratrima i Crkvi:

– *Velik broj Hrvata prošao je kalvariju, ali su fratri uvijek bili s njima i dijelili sudbinu naroda.*

O biskupu Ratku Periću:

– *O njemu imam najbolje mišljenje, kao i o bilo kojem drugom poglavaru Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini. Za mene nema lijevih i desnih biskupa.*

- *Hercegovci oduvijek gledaju samo Dnevnik HRT-a.*
- *Što je zemlja škrtija, to ju Hercegovac više ljubi.*
- *Istinu govoreći, Hercegovac ili valja ili ne valja. Sredine nema.*

Mala stanka, pa dodatak:

- *Ali u pravilu valja!*
- *Danas Hercegovina na žalost umire. Pomalo se gase ognjišta. Moja je baba Matija imala desetoro djece, moji roditelji troje, a ja jedno.*

Odgovor na pitanje: Jesu li Hercegovci (ipak) najveći Hrvati?

– *Ne bih to tako rekao. Oni vjerojatno prednjače u emocionalnom odnosu prema Hrvatskoj. Pa onda ispada da su jedinica mjere za hrvatstvo. To je stvar odgoja i tradicije. Spremni su u svakom trenutku demonstrirati da im je Hrvatska na prvom mjestu. Zato su je branili kao svoju rodnu grud. Formalna granica tu ne znači ništa, sve je to za Hercegovca rodna gruda. I Široki, i Grude, i Zagreb.*

Pomalo dođosmo i na tu stigmu, na olajan narod, na Hercegovce kao sinonim za nešto protucivilizacijsko, nemoralno, nezajažljivo. Ali i na Hercegovce bez kojih politika nije mogla. Na ovaj ili onaj način. Bilo da ih uzdiže, ili unižava.

Meni se uvijek činilo da su Hercegovci uzeti na nišan onog trenutka kad se pokazalo da podjela na ustaše i partizane više nije funkcionirala, jer ju je dokinuo Domovinski rat i Tuđmanova era. A valjalo je zabiti klin u nacionalno tkivo!

Tko misli da sam privrženik paranoidnih teorija, neka pregleda zapisnike sa suđenja Miloševiću pa će vidjeti da je Beograd u Hrvatsku, u danima agresije, ubacivao čak i drogu kako »bi oslabio hrvatsku mladež«. A kako ne bi kojekakve stigme! Uostalom, kad je nakon Tuđmana opet aktualiziran Drugi svjetski rat, sa svim svojim patološkim ekscesima, Hercegovci pomalo otploviše u *zaborav*. Čak i vicevi o njima. Ili ipak nije tako?

Bandića je ta stigmatizacija boljela, ali mu je istodobno davala i poticaj da na vlastitom primjeru pokaže kako Hercegovci nisu takvi. No ne dijeli do kraja moje mišljenje, a možda se uopće s njime ne slaže. Kažem *možda*, jer je ostao pomalo nedorečen. Nabacio je da je jedan dio stigme svakako baština onih koji su u danima Tuđmanove vladavine bili u vrhu HDZ-a i vodili politiku prema BiH.

Pitam ga misli li na Gojka Šuška, a on odgovara da je sve to prilično teško reći, jer ga nije osobno poznao.

– *On je u presudnim trenucima novije hrvatske povijesti bio drugi čovjek po rangu u Hrvatskoj i svakako bez povijesne distance nije moguće govoriti o njegovim manama, kao ni o njegovim vrlinama.*

Nakon male stanke dodaje:

– *Kako je došao iz Kanade? Je li ga netko poslao? Je li njegova zadaća bila da drži dijasporu u svojim rukama? Za sve to, kao i za mnoga druga pitanja, neophodna je povijesna distanca. Zato ne mogu reći je li dio stigme vezan i za njega, i za ono što je stvarno bio i činio.*

A Mate Boban?

– Nisam ga poznao, ali sam veoma dobar s njegovim bratom Križanom, koji u Miramarskoj ima restoran. O njemu i njegovoj obitelji mislim sve najbolje, jer su to sjajni ljudi. O Mati, o stvaranju Herceg-Bosne i HVO-a moći će se cjelovito govoriti tek kad se otvore arhivi. A time i o njihovim zaslugama, vrlinama, ali i lošim potezima. Samo toliko mogu reći u ovom trenutku.

Uostalom, Hercegovac je uvijek stigmatiziran. Ako se netko »snašao«, a bilo je i takvih ljudi, odmah su svi lopovi. Te generalizacije dolaze od onih koji nikad nisu bili u Hercegovini i upoznali taj svijet. Da su to učinili, vidjeli bi da tamo muškarci ne tuču žene, da su brižni očevi, da žene drže sve uglove u kući – od raspela do djece. Zato sam uvijek osjećao obavezu da sa svoje strane, svojim radom, pa i primjerom, ublažim tu stigmiju i tako pomognem svojim zemljacima da ne budu građani drugog reda, što ponekad jesu.

Na jednom mjestu već citirane knjige, napisao sam: »S ponešto pretjerivanja mogao bih reći da je svemu kriva ona turnerovska svjetlost, ona hercegovačka užarenost. Tu je naprosto premalo magle da bi se mogao roditi smisao za diplomaciju i finesu. Tu je sve srčika i ništa drugo.«

Sam Gojko Šušak, da i to pripomenem, jednom mi je zgodom rekao kako su Hercegovci rođeni revolucionari. Izvrsni kad nešto treba srušiti (recimo, komunizam, Jugoslaviju), ali slabi kad treba voditi politiku.

Bandić:

– To je samo dijelom točno. Hercegovci su u međuvremenu naučili i graditi. Ako je tog rušilačkog u mentalitetu

bilo, to je ispražnjeno sa stvaranjem hrvatske države. Sad su upregnuti u kola konstrukcije. Sudbinski, jer više nema povijesnih okolnosti za destrukciju. A to da su tobože loši političari, vjerojatno dolazi otuda što do nedavno nisu ni imali šansu da se njome bave. No ako su se potvrdili kao vojskovođe i manageri, zašto ne bi i kao političari?

Možda u Hrvatskoj. Ali dolje, s obzirom na činjenicu da su Hrvati u BiH svedeni već sada na nacionalnu manjinu, s upitnim pravom da uče na svom jeziku, pitanje je kakvo je vrijeme došlo. Možda gore nego što je bilo pod komunizmom?

– Točno je da je situacija teška. Zato bez ukidanja Republike Srpske neće biti ni demokratske Bosne i Hercegovine, a time ni države u kojoj će sva tri naroda biti konstitutivni i s jednakim pravima. Drugo, bez pomoći Hrvatske (ne da se upliće, nego u skladu s njezinim ustavnim obvezama) teško će se održati i ono malo Hrvata što je tamo ostalo. Bez te pomoći gordijski uzao njihove sudbine neće se rasplesti. Dosad se samo mali dio prognanih Hrvata vratio na svoje ognjište, dok se to za Srbe u Hrvatskoj ne bi moglo reći. To je diskrepancija o kojoj bi više računa morala povesti i međunarodna zajednica. Ona je, osim toga, dobrim dijelom za nju i odgovorna. U taj sklop spada i izmjena Daytonskog sporazuma te drugi potezi. Sve u svemu, ako se sve i učini kako treba, bit će to mukotrpan proces. Pritom Hrvatska mora aktivno pomoći, jer je to njezina obveza, ali i sigurnosni interes. Nestabilna BiH, kao i BiH bez Hrvata, ili s Hrvatima kao deklasiranom manjinom, ugrozila bi i stabilnost Hrvatske. Zato želim

vjerovati da ni aktualna vlast u Zagrebu neće zaboraviti tu svoju obvezu.

Još bih mogao o svemu tome, kao i o tome je li Bandić tipičan Hercegovac? Ili možda premoderan, odveć socijaldemokratski nastrojen, opsesivno socijalan? Ili o tome pripada li većinskom ili manjinskom mentalitetu, ako tako nešto postoji? Hercegovcima koji izumiru, ili onima koji dolaze?

Ali stanimo tu!

Afera maligan

Kakav karakter imaš, takva ti je i sudbina! Ili: kakve su ti strasti, takav ti je i život!

U tim mudrim izrekama svakako ima nečeg *viktimološkog*. Čovjek je sam kriv za ono što mu se događa. Ne uvijek, i ne u svim okolnostima, ali najčešće. Čak i ako sjedne u avion, a avion padne, ponešto je pridonio svojoj sudbini time što je odlučio letjeti. A kako ne bi bio u stvarima koje su takoreći *proizvod* njegove naravi, njegovih strasti i ambicijama, ili pak gluposti i naivnosti.

Neka mi stoga bude dopušteno ponešto reći o Bandiću u kontekstu citiranih izreka. Je li ga narav navela na ono što mu se dogodilo početkom 2002.? Ili životne navike? Njegov stil? Ili, pak, puki slučaj?

O samom događaju malo kasnije, a sada nekoliko podataka za koje vjerujem da nisu daleko od istine.

Kad su žene u pitanju, Bandić je manje-više normalan muškarac. Koliko znam nikada nije bio Casanova, ali ni mrtvo puhalo. A to bi moglo značiti da je manje-više dobar suprug.

Doduše, već trinaestak godina izbiva iz kuće između 14 i 16 sati dnevno. No ipak je nježan otac. Kad o tome govori, doista se raznježi i ne zaboravi dometnuti da je nježniji i od Billa. *Zlatnog retrievera* koji je inače blage čudi i uistinu umiljat. Štoviše, uvjeren je u to da čovjek intuitivno izabire vrstu psa sukladnu svojoj naravi, što bi značilo da mu je Bill ne samo kućni ljubimac, nego i argument u stvarima srca.

Od športova najviše voli košarku, jer se u tom športu traže i glava i preciznost, a dobar je i u kartanju. Prije tri godine, zajedno s Dragutinom Šurbekom, pobijedio je na turniru *bele* u Varaždinu. Podatak je važan prije svega zbog toga što Bandić priznaje da u važnijim kartaškim okršajima koristi *mot* (pokret, ili gestu, kojim partneru daje ponešto znati o adutima i drugim važnijim stvarima).

Društven je i voli ljude. Za prijateljstvo je spreman mnogo žrtvovati, čak i u politici.

Ne libi se emocija ni u poslu, ali smatra da moraju biti racionalne(?) i pod punom kontrolom.

Od vrijednosti najviše cijeni:

– *psihofizičku ravnotežu* (zdravlje);

– *moralnost* (za njega je to u prvom redu pitanje mjere i ljubavi prema čovjeku. Ne slaže se s Thomasom Hob-

besom koji drži da je *čovjek čovjeku vuk* (ili izvorno: *homo homini lupus*);

– *upornost i radišnost*;

– *kontroliranu emociju* (sve uvijek pod kontrolom).

Na kraju još ovo: politika mu je strast, ali samo ako je u dnevnom kontaktu s ljudima (od suradnika do običnih građana). Pritom je najpopustljiviji prema onima koji su na hijerarhijskoj ljestvici najniže. Znade gadno prišarafiti, a u odnosu na one iznad sebe voli ostati svoj (doslovno tako!).

Vjerujem kako nije naodmet pripomenuti i to da Bandić izgrađuje autoritet među suradnicima tako da se trudi da radi više od njih, a kad pogriješe, na svoja leđa uzima njihovu krivnju. Možda taj neobičan *stil* djeluje pomalo nestvarno, no nije tako. Ne znam je li tko od njegovih *momaka* u takvom pogonu kao on, a što se grešaka tiče, svjedok sam da je neke ljude uistinu branio kao terijer (premda možda nije trebao). To o *radu i leđima* nisam, međutim, napisao zato da polemiziram sa skeptičnim čitateljem, nego da kažem ovo: tko najviše radi, najviše i griješi. Tako barem proizlazi iz one stare poslovice. A jedna druga, opet, kaže: Nema gore nesreće od one koju si čovjek sam priskrbi.

I tako se 5. siječnja 2002. Bandiću dogodio pad. Najdramatičniji u dosadašnjoj karijeri. I to u trenutku kad je bio na samom vrhuncu.

Drugi put izabran za gradonačelnika (nakon trijumfalno dobivenih izbora), popularan i bez prave konku-

rencije. Zagreb je bio njegov i on Zagrebov neokrunjen kralj. Ali kralj koji se malom čovjeku uvukao u srce, jer mu je davao značenje, pa i podilazio mu. Grad je opet postao *crven*, dakako, na bandićevski način. Oporba ga je napadala (i ja osobno!), a ni njegovi baš nisu s njim bili uvijek oduševljeni. Bio im je previše dominantan, a onim ambicioznijima i previše popularan. I u svakom slučaju premalo stranački zauzdan.

Već sam spominjao Bandićevu vikendicu na Slava Gori. Sad je red da je ukratko opišem, jer tu je *programirano* ono što se te noći dogodilo. Slučaj *maligan* (da to tako gospodski kažem).

Kad se odlučio za vikendicu, Bandić je najprije tražio brdo koje će zadovoljiti njegove kriterije. To je donekle i logično s obzirom na činjenicu da je rođen na kakvom-takvom brdu (Bandića Brigu), te s obzirom na običaj Hercegovaca da na *bolja* brda postavljaju križeve, baš kao što mi ovdje na raskršća udaramo raspela.

Za Slava Goru se odlučio jer od tamo pogled puca na Zagreb (što je posebno važno), na Samobor (što je logično, jer je blizu), na Zaprešić, Brdovec, Okić, Plješivicu, pa i na Zrinsku Goru (što je sve skupa baš kako treba).

Tu je zasadio sto čokota i stotinu voćki. Kad god svrati u vikendicu, obiđe svaki čokot, svako drvo, porazgovara s njima, dotakne ih rukom, a ako nešto usahne (Bandić kaže *ugine*) rastuži se kao da je umro čovjek (baš tako!). Budući da to razumijem i odobravam, dometnut ću da

kani nabaviti i pčele, jer su neumorne u radu i žive u zajedništvu koje je gotovo savršeno. A to ga fascinira.

Sama vikendica je prije mala nego velika. Doduše, ima tri etaže, ali su po površini kao pristojnija garsonijera. Sve je uređeno, s ukusom (tko voli drvo i planinski stil), no bitno je ovo: dvije trećine vikendice (velike terase, s malim, ali punim vinskim podrumom) namijenjeno je druženju s prijateljima, a jedna trećina (dnevni boravak i dvije omanje spavaće sobe u potkrovlju) obitelji. Posve u skladu s njegovim stilom života, društvenom naravi, radnim i privatnim vremenom. Doduše, rijetko je gore, još nije ni prespavao (to sam već rekao), premda to želi. Ali 5. siječnja je bio. I to s društvom.

Jeli su domaće kobasice s friškim kruhom i pili vino. I to vrhunsko, kutjevački *sivi pinot*. Bandić je popio butelju, dakle nekih sedam *deci*. U to ga je vrijeme još vozio šofer Damir (sada ga vozi Šandor). Zvao je nekoliko puta i pitao treba li doći po njega. A ovaj svaki put odgovorio da ne treba, da će se sam odvesti doma (što se kasnije pokazalo kobnom pogreškom).

Pretpostavljam da ga vino nije osobito obuzelo, jer sedam *deci*, uz dobar zalogaj, načelno nije puno. To dokazuje i činjenica da je oko 23 sata bez problema stigao u Zagreb. A samo od Slava Gore do Samobora ima nezgodnih zavoja pa i zaguljenih nizbrdica (osobito zimi). Okolnost koja, priznajem, za ishod priče nije bitna, ali jest za psihološko stanje u kojem se glavni akter nalazio. Naime, nije mu se činilo da je pripit.

U Bužanovoj, gdje stanuje, parkirao je auto i uputio se prema veži. Da je kojim slučajem na vrijeme isključio mobitel, danas bi *sivi pinot* i ona subotnja večer ostali u lijepoj uspomeni, a on bi i dalje bio gradonačelnik. Ali, mobitel je zazvonio i neki momci iz Gračana – njegovi prijatelji (ili dobri znanci) – pozvali su ga da svrati. A on, da li zbog *sivog pinota*, ili zbog naravi koja teško može reći *ne* (a možda i zbog jednog i drugog) ponovo se vratio u kola.

Kod rasadnika *Zrinjevac* (nadomak okretištu tramvaja na Mihaljevcu) htio se prestrojiti u lijevu traku i u tom manevru okrznuo automobil (koji nije ni primijetio). Barem mu se tako činilo nakon nezgode. Njegov težak džip svakako ništa nije osjetio, ali onaj drugi jest. I zato obojica nastaviše u istom smjeru. Kod *Gračankę* stadoše (Bandić kaže da mu je onaj *ablendao*, pa da je zato stao), počeše razmjenjivati isprave, a onda stiže i policija.

Ako čitatelj misli da mi je namjera da istražim svaki detalj te siječanjske večeri, grdno se prevario. Ja nisam Sherlock Holmes, a niti to želim biti. Meni je do događaja, da to tako rekнем, u *višem smislu*. A taj smisao trebao proizaći iz interakcije različitih viđenja. Subjektivnih i objektivnih.

Naravno da se i sam pitam je li Bandić stao odmah čim je primijetio da ga netko prati i daje znak svjetlima, ili tek kasnije, kako su pisali mediji? Je li bio u stanju one opuštenosti koja čovjeku takoreći paralizira uobičajeni osjećaj odgovornosti? Osjetiš da si nešto učinio, da to možda nije kako treba, ali nastaviš dalje, ne zato što

bježiš, nego zato što si nekako paraliziran za normalnu percepciju, a onda i pristojnu i primjerenu reakciju?

Mogao bih filozofirati na ovaj, ili onaj način, do besvijesti, jer ne samo da je sve moguće, nego smo svi ponekad bili u takvu stanju *polusvjesne griješnosti*. To kažem i zato jer je nekako normalnije da čovjek stane, nego da bježi zbog tako banalnog incidenta. A, opet, što je *normalno* u kasne subotnje sate? S buteljom *sivog pignota* u venama? I još ako si gradonačelnik? I možda u nezgodnoj situaciji?

Pitao sam Bandića što se stvarno dogodilo kad je stigla policija, a on samo procijedio da nije htio puhati na licu mjesta i da je njegov džip do kuće u Bužanovoj dovezao policajac. Dometnuvši da je tu obavio svoju građansku dužnost i puhao koliko treba, te otišao doma. Ujutro – kao da se ništa nije dogodilo – otputovao je u Maribor na *Zlatnu lisicu*. S varljivom nadom kako je to sve bio samo ružan san? I od kojeg neće ostati ništa, baš kako što ne ostaje ništa ni od noći kad se razdani?

Čekaj, čekaj, a odakle sve one medijske trakavice o pokušaju bijega s lica mjesta, navodnom pokušaju podmićivanja, naguravanju...?

Ne trepnuvši, izdiktirao je ovo:

– *Točno je samo to da sam puhao i imao 1,63 promila.*

– *Točno je da sam ostao bez dozvole (tri mjeseca) i platio 1800 kuna kazne (presuda suca za prekršaje).*

– Točno je da se Policijska uprava zagrebačka na tu presudu žalila Visokom prekršajnom sudu, jer je smatrala da je kazna preblaga.

– Ali je točno i to da je tu žalbu Visoki prekršajni sud odbio.

– Točno je, nadalje, da je Krešimir Mišić (policajac koji je obavio očevid) dobio otkaz (što je bilo posve nepotrebno), te da je kasnije (nakon sudskog procesa) vraćen na posao (što sam i sam pozdravio).

– Točno je i to da sam s tim Mišićem postao prijatelj i da sam mu trebao biti kum kad se ženio (26. srpnja 2003.), ali me u tome spriječila bolest zbog koje sam završio na Rebru, a onda i u Krapinskim Toplicama.

– Točno je da me Mišić posjetio u Krapinskim Toplicama i da mi je na poklon donio očevu šljivovicu staru pet godina....

Dobro, sve je to točno i u redu, ali što je s onim famoznim Mišićevim izvješćem, na temelju kojeg su i mediji pisali ne samo o promilima, nego i o – u najmanju ruku – dvojbena ponašanju jednog gradonačelnika?

– Sudac za prekršaje eliminirao je i bježanje i podmićivanje i sve ostalo! Osim dakako same nezgode i promila! A što se tiče samog Mišića, na njega nisam imao nikakvih primjedbi. On je svoj posao obavio korektno.

Hm, hm, ali to je ipak nedostatno i pomalo nelogično! A, opet, svatko ima pravo na svoju istinu. Zato sam ga samo gledao, pokazujući da baš nisam oduševljen takvom šturošću. A on nakon nekoliko trenutaka zašiljio:

– Čekali su me i dočekali! Platilo sam svoju cijenu, ali o detaljima ne bih sada. Nije vrijeme za temeljitu analizu. Važno mi je jedino da sam poslije svega pronašao svoj unutarnji mir. Pogriješio sam i platilo. I točka!

Dobro, ali barem reci kako ti se to moglo dogoditi? Pa i to mrcvarenje na konferencijama za tisak? Zašto nisi odmah rekao: dobro ljudi, pogriješio sam, dajem ostavku i šlus?

– U tome i jest stvar. Prvo, ja sam čovjek koji rijetko pije. Možda sam u zadnjih osam godina tri puta popio malo više, a to znači butelju vina. Drugo, takve se stvari čovjeku ne događaju svaki dan. Priznajem da sam se zbunio, da nisam znao kako treba reagirati, izaći van iz stoga. Sad znam da sam odmah trebao dati ostavku i tako pokazati da sam sebe sankcioniram za pogrešku koju sam učinio. No tada su me zapljusnuli svi ti članci – o tom mom incidentu napisano je više članaka u 15 dana nego o terorističkom napadu na New York! I to me povuklo da se gotovo refleksno branim. Zato sam se nepotrebno batrgao. Da sam odmah dao ostavku prištedio bih pakao svojoj obitelji, koja je sve to mnogo teže ponosila. Ja sam ostao na nogama, pregrizao to što sam morao i nastavio mirno spavati. Svakako i zato jer sam dobio i veliku podršku građana.

To je točno. Bandiću zbog te afere nimalo nije pala popularnost. A to samo potvrđuje spoznaju da birači ne vole bogove, nego ljude slične sebi. Štoviše, imponira im ako neko posrne, prizna grešku i zatraži oprost. Tada ga još više uzdignu, jer oprostiti znači biti u poziciji. Za taj osjećaj nadmoći oni su zahvalni i zato takvom poli-

tičaru daju još snažniju podršku. To je i razlog zašto mnogi na Zapadu uoči izbora rado priznaju pokoju grešku, ispričaju se za nešto (i uglavnom profitiraju). Doduše, ima i suprotnih primjera (Račanu to recimo nije upalilo), no to je već druga tema.

Bandić je u tim danima, da i to spomenem, primio na tisuće pisama i telegrama podrške (koje sam pregledao). U njima mu građani iskazuju svoju solidarnost, a mnogi ga mole da nipošto ne da ostavku. Među inima i mirogojski klesari, zagrebački vatrogasci, jedan muftija, svećenici Katoličke crkve, hrvatski kapucini, Romi, čak i jedan istaknuti HDZ-ovac (i to iz Čakovca)! Iz svega toga dala bi se sastaviti pristojna knjižica, no ja za ovu prigodu koristim samo jedan telegram i dva pisma.

Jedna sugrađanka piše:

– *Pogriješili ste, priznali, neka Vas prosuđuju po dobrim djelima, Zagreb Vas treba, ne posustajte!* (telegram).

Neki fratar podsjeća na Isusove riječi:

– *Tko te postavi sucem bratu tvome!* (pismo),

Dok *mali ljudi Zagreba* (tako se potpisaše) mole:

– *Ne podnosite ostavku, jer njihove se nisu prihvatile, a Vaša će sigurno biti prihvaćena!* (pismo).

Nasuprot tomu, nisam baš siguran da je svu tu *frku* brzo i stoički *svario*. Ne samo zato što su mnogi gradski zastupnici bili uvjereni kako se ne može pomiriti s činjenicom da je izgubio u *miru* ono što je stekao u *ratu* (na izborima), nego i zbog toga što se koalicija od tog trenutka počela sve više *ljuljati*. Na površinu su sve više

izbijale netrpeljivosti i stvarne (a kadšto i hinjene) političke razlike. Ponekad je stvar bila dovedena do pucanja, no svaki put bi je u zadnji čas smirili Račan i *neponovljiva* gospođa Pusić. Pritom nije uvijek bilo lako razlučiti koliku ulogu u svemu tomu igraju Bandićeve ambicije (izvanredni izbori i ponovni dolazak na čelo Grada), a koliku političke (pa i moralne) razlike i shvaćanja. Ali da je u svemu tome igrao zapaženu, pa i ključnu ulogu, čini mi se nedvojbenim. Napokon, bio sam svjedok nekih prežestokih i naoko nepotrebnih natezanjima s haenesovcima na Predsjedništvu Gradske skupštine, kao i na sjednicama Skupštine trgovačkih društava. Kasnije se to, istina, smirilo, a nakon dolaska HDZ-a u Banske dvore i raspada HNS-a u Zagrebu, opet pojačalo. Jedino su otpali izvanredni izbori (što je politološki zanimljiva činjenica).

Nakon ove podulje digresije, vraćam se ponovo na onu zimsku subotu. Pitam Bandića je li jedna butelja vina (ako stvar reduciramo samo na nju) ipak bila presku-pa?

– *Nije!* – odgovara i dodaje da je to cijena najodgovornije pozicije u Gradu.

– *Osim toga, iz cijele te stvari ja sam izvukao pouku. Takvo što, ili nešto slično, ne smije mi se više nikad dogoditi, jer to bi značilo da sam bedak kojeg je zmija dva puta ugrizla iz iste rupe. Drugo, čovjek se na odgovornoj funkciji nikad ne smije opustiti i dati se zavesti normalnim životom. Ne, od sada si namećem još strože kriterije. Zbogom normalni život!*

Vrag mi ipak ne da mira. Čačkam i dalje po ključnim detaljima. Zašto ta lavina članaka, zašto takav opis događaja (u osnovi suprotan njegovoj verziji)? Kako to objašnjava? Ipak ne može samo tako...

– *Pa kad baš insistiraš, evo ti najkraće moguće verzije. Previše sam stršio! Da se to nekom drugom dogodilo, ili da nisam bio tako popularan, ni pola od toga ne bi bilo! Više od toga neću i ne mogu reći!*

Dobro, i to je nešto. Ali ipak mi se nekako čini da te cijela stvar pogodila jače nego što ti se danas čini, ili želiš priznati. Tada si – barem meni – nekako sličio na alpinistu koji se popeo gotovo do samog vrha Himalaje, a onda ga neka moćna ruka spustila u nizinu...

– *Prvo ispravka: ja sam bio na Mount Everestu i to dva puta, a vjerujem da ću i treći put. Drugo, manje mi je teško zbog svega što se dogodilo, a puno više žao, jer sada u gradu trpe projekti. Usporio se tempo i dinamika njihove realizacije. Ali, a to je treće, kontinuitet politike je ostao. Jer tu je i dalje SDP, članovi poglavarstva, a i ja sam tu. Sada kao dogradonačelnik za društvene djelatnosti.*

Tu prekidam priču!

P.S. Naravno da sam svjestan svih slabih mjesta ovog poglavlja. No ja sam s njime zadovoljan, jer mi je *afera maligan* otkrila stvari koje su važne i za ovu knjižicu, a i za ono što se zbiva i što će se zbivati u Gradu (to bi bio onaj *viši smisao*).

Čitatelj se još sjeća policajca Mišića koji je – sudeći prema općem mišljenju – sve to Bandiću skuhao. A kako

ovaj na to odgovara? Ne samo da se *miri* s njime, nego i prijatelji! I to prijateljstvo održava i kasnije, nakon svoje detronizacije! Dakle, kad mu to više ništa ne znači. Ili još drastičnije: čovjek mu upropasti karijeru, a on mu postaje *frend!* Štoviše (nesuđeni) kum!

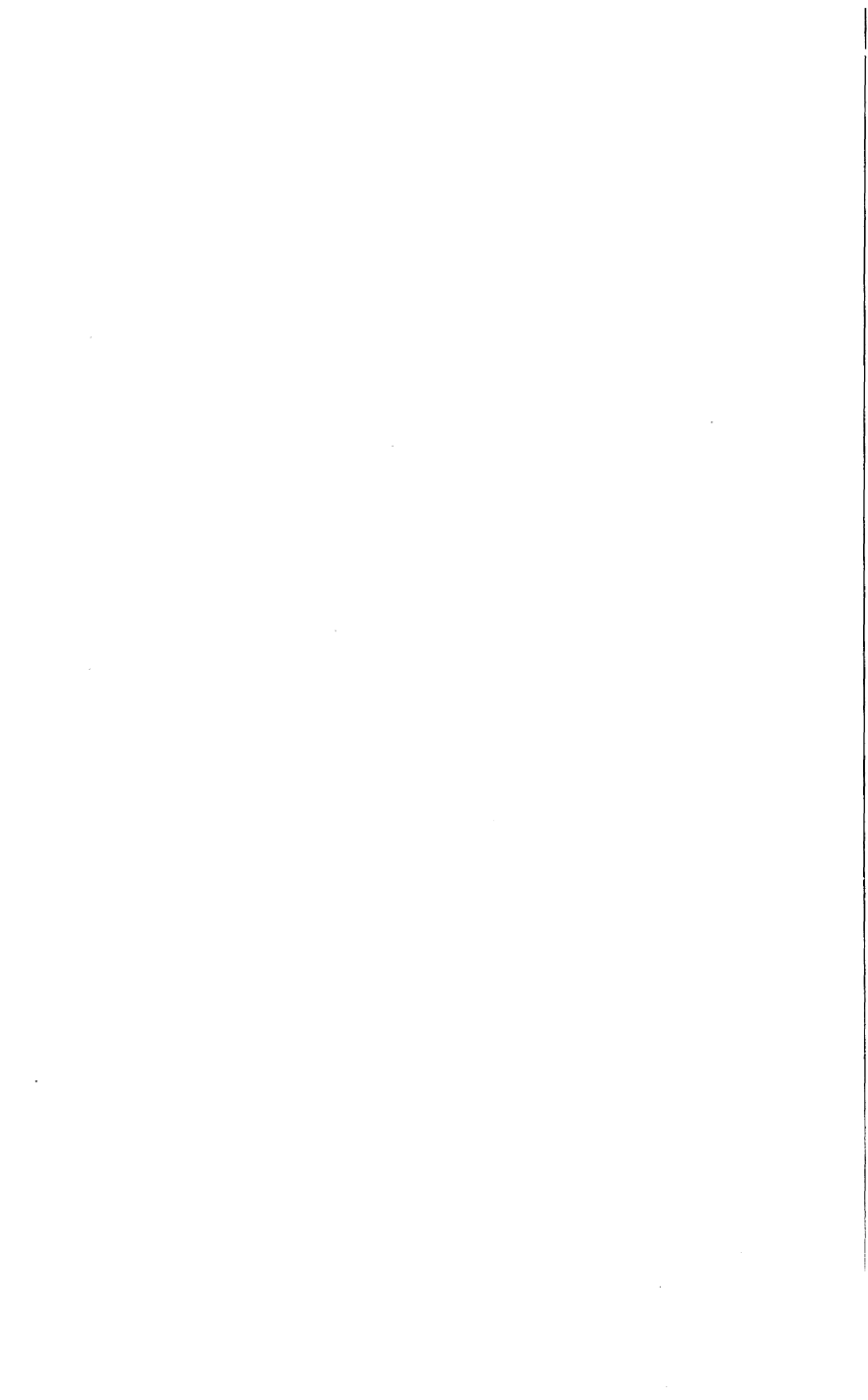
Dolazim u napast da tu sposobnost ne nazovem samo rijetkom!

Zato ću završiti s najbanalnijom rečenicom koja mi pada na pamet: Eto, što ti je i tko ti je Bandić! A budući da je ova knjižica o njemu (makar ne u cijelosti), logično je zašto me u *aferi maligan* zanimao njen *viši smisao*.

Što se, pak, Grada tiče, stvari stoje ovako. Bandić priznaje da je bilo pritisaka da se koalicija između SDP-a i HNS-a sačuva na račun kojekakvih kompromisa, ali *gentlemanski* dodaje da ne bi bilo pošteno da o tome bilo što kaže, jer je u svemu tome i sam sudjelovao. No zato ne taji da se nakon 23. studenog 2003. (parlamentarni izbori) pokazalo da ti kompromisi nisu bili produktivni. A pošto na razini države više nema koalicije s HNS-om, »sad smo sami krojači svoje sreće«.

– *I zato će SDP bez ikakva pardona brusiti svoj profil. Nema trulih kompromisa, nema prljavih ruku!*

Sapienti sat?

*Teška bolest i još luđi ritam.
Ili: ništa me ne može zaustaviti!*

Možda se revni čitatelj pita zašto dosad nisam podvrgnuo ozbiljnijoj kritici aktualnu vlast u Zagrebu, njene očite promašaje, pogrešne poteze, pa i afere koje su zadnjih godina i mjeseci potresali Gradski skupštinu (da ne kažem i javnost). A time, dakako, i Bandića kao važan dio te vlasti.

Načelan razlog je taj što iz ove knjižice ne želim praviti reprizu sučeljavanja vlasti i oporbe u Gradu. Da sam to htio, knjižica bi nosila drukčiji naslov, a ja ne bih potrošio sate i sate na razgovor s Bandićem.

Drugo, on više nije gradonačelnik i barem formalno najodgovornija osoba. Doduše, točno je da je još uvijek najutjecajniji gradski političar. Zato priznajem da ovaj

argument nije dovoljno uvjerljiv, ali ga ipak navodim radi dojma.

Treće i najvažnije, ovo je knjižica o Milanu Bandiću, njegovu političkom profilu, donekle i karakteru. I svakako o čovjeku kojemu su se u nekoliko godina dogodile stvari (dobre i loše) koje se inače ne događaju često, a mnogima se nikad i ne dogode. A opet je i dalje u sedlu, možda čvršće no ikada!

Utoliko se ovdje radi i o *fenomenu* Bandić (u hrvatskoj politici), možda i o čovjeku koji tek dolazi. O nekoj vrsti originala, osobi koja je zaokupila moju pažnju svojim stilom, emocijama i karakterom, a ne svojim komunalnim projektima.

Dakle, ovo tu nije nikakva inventura Bandićeve komunalne politike, ili politike SDP-a i HNS-a u Zagrebu, nego inventura *samog* Bandića (dakako, u mjeri u kojoj je to meni moguće).

Ako sam time barem donekle omekšao nezadovoljstvo svojih kritičara, to me veseli, jer sad mirnije savjesti prelazim na ono što me je možda najviše od svega ponukalo da se upustim u ovu spisateljsku avanturu.

Dakle, godinu i pol nakon što je *pao* kao gradonačelnik, Bandića je pogodila mnogo teža nevolja – doživio je moždani udar!

Trebam li reći da je tomu u velikoj mjeri pridonio svakodnevnost, ubitačan tempo života, onaj samoubilački *moving*? Uostalom, to se navodi i u anamnezi.

Neka mi zato bude dopušteno potanko ući u stvar.

Bandićev djed Brkušić umro je u punoj snazi, navršivši jedva 65 godina. Djed po majci – Srećko – umro je još mlađi, negdje oko četrdesete, a možda i prije. Otac Jozo otišao je s 58 godina, a Bandić junior doživio je moždanu kap u 48. godini života. Je li to neki znak? Prst sudbine koji u toj obitelji prerano uzima muškarce? Pa izgore kao svijeće prije nego što se razdani?

Kad sam to svoje zapažanje pripomenuo Bandiću samo me pogledao i rekao kako je posve svejedno da li čovjek izgori brzo ili sporo. Bitno je da dogori do svoje zadnje kapi, baš kao svijeća.

– Ne to me ne brine. Možda ću i ja kao moj otac i moji djedovi. Tu se ništa ne da učiniti, svakom je dano da prođe svoj put, samo je vrijeme putovanja različito.

Moram priznati da me osupnuo taj fatalizam. Očekivao sam da će reći kako će poslije svega barem malo smanjiti tempo, više voditi računa o vlastitu zdravlju. Ali umjesto toga on me uvjerava »kako je sve zapisano, kako je to jače od čovjeka« i da se on niti može, a niti hoće mijenjati. Glavno je da iza čovjeka nešto ostane, neko djelo, neki doprinos ljudima... – *I zato* – to mu je omiljena uzrečica! – *godinama treba dodati život, a ne godine životu.*

Pokušao sam parirati sa starim Grcima, pa sam citirao jednu njihovu izreku (*Samo dugi život može biti i sretan život*). Pokušao sam je i filozofski obrazložiti uz pomoć *holizma i entelehije*, ali ništa nije pomoglo. Samo me gledao i smiješio se, domećući kako on na poslu izgara i

da u tom izgaranju nalazi i sreću i puninu života, ma koliko to trajalo (duh i nauk Spinoze?).

To me bacilo u još težu dilemu: Opravdava li on svoj samoubilački stil života fatalizmom, ili je taj stil života posljedica njegova *fatalističkog* svjetonazora?

Sve je zapisano u Božjoj volji, ili točnije, u njegovoj milosti. Pa ako ti je dano da živiš kratko i intenzivno onda je to jednako milost Božja kao i dug život. Štoviše, tu i nema prave razlike. To je kao kad bi čovjek iz Zagreba putovao za Slavonski Brod. Može stići za dva sata, a može i sporije. Ali i u jednom i u drugom slučaju prevale isti put.

Razmišljajući o tome zapisao sam u svoj notes i ovu rečenicu: »Predaje se ljudima kako bi mogao upravljati njihovim resursima. Njegovi bi neprijatelji rekli – manipulirati!«

Sada, međutim, ne znam što bih s tom opaskom. Nekako mi je premršava u odnosu na uvjerljivost s kojom govori o tome kako ne može *podvezati* svoje gene (a u njima ti je dano što te ide), te da to ne bi učinio ni kad bi mogao. Jer bi promijenio svoju suštinu, pa ne bi više bio to što jest. Milan Bandić kakvim ga je Svevišnji stvorio.

A kad mi je rekao kako je siguran da bi već izgorio da ne živi tako kako živi, ja sam kapitulirao. Iako moram reći da sam ga u sretnim trenucima uspio navesti da barem kaže kako je svjestan da ga je Nebo upozorilo, poslalo mu poruku. Jednom je čak ispalio kako zna da je sam sebi najveći neprijatelj. Ali to je bilo sve. I trajalo koliko i kolot dima u zraku.

Možda se nekom čini da previše gnjavim čovjeka, petljam se u njegov način života i rada, tlačim ga? Umjesto da se branim, ispriповijedat ću što mu se *stvarno* dogodilo. To više što su novine uglavnom pisale kako je riječ o malom, gotovo bezazlenom, inzultu. Takoreći odmoru u bolnici.

Sve je počelo 3. srpnja 2003. oko 10,50 sati u Bandićevu uredu. Sjedio je za okruglim stolom u *primaćem* dijelu kancelarije zajedno s članovima Poglavarstva Vidojem Bulumom, Srećkom Ferenčakom, Stipom Tojčićem i Slavkom Dakićem. Pripremali su se za sjednicu Poglavarstva na kojoj je Generalni urbanistički plan Zagreba (i Seseveta) trebao dobiti zeleno svjetlo za skupštinsku proceduru. U jednom je trenutku ustao i krenuo prema radnom stolu da uzme neki papir, no tako mu se zavrti u glavi da malčice zatetura. Istodobno ga oblije hladan znoj, najprije po čelu i licu, a onda i cijelom tijelu. Ipak se dokopa papira i polako vrati, trudeći se da obuzda nesiguran korak. Sjedne ponovo na stolicu i pomisli kako je opet pretjerao, da je to sigurno od umora.

No i dalje se znojio. I dalje mu se vrtjelo. Ali nitko ništa ne primijeti. Čak ni pokrete glavom kojima je nekako refleksno pokušao odagnati vrtoglavicu i podmukli pritisak u potiljku. Sastanak završi i on ostade sam.

Prije nego što se uputio na sjednicu Poglavarstva (u 11 sati), odvuкао se u mali separe iza kancelarije kako bi se umio, a potom se vrati do ormara (u kojem uvijek ima dvije čiste košulje) i presvuče se.

Sjednica je trajala dva sata, no nakon petnaest minuta gradonačelnica je nekamo otišla, pa ju je do kraja vodio Bandić. Znojio se, vrtjelo mu se, loše se osjećao, ali nije odustajao. Kad je i to završilo, primijeti da je na njegovoj stolici mala lokva znoja, začudi se, ali ne zaključništa. Vрати se u ured – tu su ga već čekali predstavnici najtrofejnijih zagrebačkih športskih klubova – i ostade s njima puni sat. Sve bljeđi i sve nesigurniji na nogama, s omaglicom u glavi što se sve više zgušnjavala. I opet ne zaključništa, nego pomisli kako je to samo prolazna slabost, loš dan.

Oko 14,30 dođoše i katolički gospodarstvenici iz Italije. I s njima ostade sat vremena. I to bi posljednje. Više nije mogao. Dograbi tašku i ključeve od auta i ravno doma. Sam se dovezao(!), nekako dovukao do stana i bacio na krevet. I tek tada ga uhvati panika. Nikako nije mogao zaustaviti kašalj što ga je spopao i mučio poput perca u dušniku. Osjeti da je nešto gadno.

Doma je bila samo Ana-Marija. Zamoli je da nazove dr. Šostara, no ovaj je bio na putu. Onda dr. Tihomira Majića (također član Poglavarstva). Ovaj dojuri sa Stipom Zebom i oko 16,30 već je bio na Rebru.

U medicinskoj dokumentaciji stoji da je Bandić u bolnicu dopremljen u svjesnom stanju, ali usporen i pospan, te da mu je nakon pretraga dijagnosticiran *infarctus regionis trunci cerebri (medullae oblongatae) lat. sin.*

U opisu statusa bolesnika, među ostalim se navodi da je u verbalnom kontaktu bio *disfoničan, disfagičan (afagičan za tekućinu)*...Kad se to prevede na *normalan* je-

zik, to znači da je Bandića pogodila moždana kap koja je izazvala poremećaje u kretanju (ravnoteže) i velike teškoće pri gutanju (do potpune nemogućnosti), te smetnje pri govoru. Zbog toga je punih devet dana proveo na intenzivnoj njezi (u šok sobi) te oko mjesec dana u bolnici.

Kad su mu rekli što ga je *strefilo* (drugi dan nakon pretraga), pomislio je da to i nije tako strašno i da će već za nekoliko dana na posao. Možda i zato što nikad do tada nije bio bolestan, pa se nije puno ni zanimao za medicinu. Mislim u onom smislu u kojem to spada u neku vrst opće kulture. Medicinske *naobrazbe* koja te tjera da se prestrašiš čim te zabolí glava, ili te spopadne mučnina. Taj *kulturološki* aspekt neuroze bio mu je posve stran. A mislim da mu je to i danas. On jednostavno nije neurotičar, pa samim time ni hipohondar. Njemu je stvarni problem bilo samo to besposleno ležanje, to zurenje u plafon. Čak ni činjenica da nije mogao hodati, da nije mogao na usta uzimati hranu, nije ga previše uznemirila. Sestre u bolnici su mu rekle da će sve biti dobro, da se samo mora strpjeti 3 do 5 tjedana, i on im je vjerovao. A zašto i ne bi. Tá one su iskusne i razumiju se u ishod bolesti. A tu je bio i prof. dr. Joško Paladino, čovjek kojemu je apsolutno vjerovao.

Njega je mučilo nešto drugo: nemoć i to gubljenje vremena. Rekao mi je da su mu minute trajale kao sati, sati kao dani, a dani kao godine. Pogotovo u šok sobi. Posebno su mu nepodnošljive bile noći, jer je bio prikopčan na aparate, ležao na leđima i mogao se pomaći samo

petnaestak stupnjeva lijevo, ili desno. U tim je trenucima spoznao i to koliko vrijedi zdravlje (bojim se da mu je to danas još samo uspomena!) i koliko nemoć može shrvati čovjeka.

No čim su ga otpremili na odjel – i dalje nije mogao hodati i jesti, pa je smršavio 17,5 kilograma u 28 dana – počeo je s poslom. Doduše ilegalno, jer su k njemu smjeli samo dr. Šostar te supruga i kćer. No Šostar bi prošvercao pokojeg Bandićevog suradnika kako bi mu ovaj referirao o stvarima koje su ga zanimale: kako je s GUP-om, jesu li prošli amandmani o zaštiti zelenih površina...

Kad to pišem ne mogu vjerovati da netko u takvom stanju, s realnim rizikom da dođe do recidiva, može toliko biti *izvan sebe samog*, toliko u poslu i Gradu, u tricama i kućinama svijeta. Ne govorim to tek tako. Doista mi je pričao kako ni u jednom trenutku nije osjetio strah, pobojavao se za život. Samo je pomislio da ga Bog opominje, a on, eto, i dalje griješi. Radi po starom. Jer ne može drukčije. I jer, a to je očito, nije imao pojma da mu je u najkritičnijim trenucima život bukvalno visio o koncu!

Bandić je u tim danim primio oko 5800 telegrama i pisama podrške (pregledao sam samo manji dio), a na Rebru su ga posjetili biskupi Mrzljak i Culej te zagrebački muftija Šefko Omerbašić. Citirat ću i dvije razglednice:

»Tužan sam jer sam čitao u *Večernjem* da ste bolesni. Molim za Vas Presvetu Bogorodicu za Vaše ozdravljenje« (iz Grubišnog Polja);

»Halo dragi naš Milane Bandiču! (*tvrdo č*) Mi smo mladi, ali od srca iskreni. Želimo Vam sve najbolje, i da nam što prije ozdravite. I znajte da Vas puno volimo.« (jedanaestoro mladih iz Zagreba)

Ta podrška, to more pisama i telegrama stvarno su mu puno značili, jer u stanju u kakvom je bio, trebalo je smoći i snage i volje da se prođe i *izdura* mukotrpana rehabilitacija, nauči ponovo govoriti, hodati, jesti. Vratiti se u formu. Mjesec dana u Krapinskim Toplicama bio je novi i nepoznat *dril*. Od osam ujutro do četiri popodne, svaki dan, medicinska gimnastika – Bobath, hidrokinetoterapija u bazenu, podvodne masaže, ručne vezivno-tkivne masaže, radno-okupacione terapije i kognitivni trening, elektrostimulacije COMPEX-om, logopedске vježbe, vježbe disanja, žvakanja i gutanja kao i obrade od strane psihologa na prijemu i otpustu.

Bi li sve to mogao da mu supruga i kćer u tim danima nisu živjele samo za njegov oporavak, za njegovo zdravlje? Dolazile po nekoliko puta dnevno u bolnicu, preselile se u Krapinske Toplice (supruga)? Pripovijedao mi je o toj zabrinutosti koju je vidio u njihovim očima, o toj potpori srca bez koje sve to možda i ne bi izdržao. Jer on se oporavio za samo dva mjeseca (1. rujna već je bio na poslu), premda u takvim slučajevima oporavak traje u prosjeku šest mjeseci. To medicinsko čudo ne zahvaljuje samo prof. Paladinu, primarijusu Majsecu, dr. Bakranu i drugima na Rebru i u Krapinskim Toplicama, nego i obitelji – supruzi i kćeri.

Ali promijenio se nije ni za jotu. Iako su one to očekivale, nadale se. No nisu mu pokušale ništa utuviti u glavu, jer ga predobro poznaju. Znajuju da je u tom smislu posve *izgubljen*.

Vrlo brzo u njegov apartman u Krapinskim Toplicama počele su stizati procesije. Poslije terapije, a to znači poslije 16 sati, svakog dana po tridesetak ljudi. Naručenih i onih nenaručenih. Sve ih je primao, sa svima razgovarao, raspetljavao probleme, davao naputke, pozdravljao se. I napokon se popeo na glavu ostalim pacijentima koji su htjeli mir na svom katu.

Ali to je Bandić, neuništivo *samouništavajući*. Ili samo čovjek koji klinom izbija klin? *Nepopravljiv* u svojim vrlinama kao i u manama?

Kad sam nabasao na njega u foajeu Gradske skupštine i kad mi je pokazao svoje izmučene vene (o čemu sam natuknuo u predgovoru), frapirao me trenutak u kojem sam spoznao da Bandića nitko ne može skrenut s njegova puta. Nikakvi prijatelji, obitelj (neka mi to oprostite Vesna i Ana-Marija), pa ni dragi Bog. To me tim više *lupilo* jer sam vjerovao da mogu i znadem pronaći riječi koje razumnog čovjeka mogu barem natjerati na razmišljanje. Barem ga na časak smesti, prisiliti ga da stane i kaže, čekaj, možda u tome ima nečega, možda bi valjalo razmisliti. Ali ne, Bandić je od prve sekunde otklonio sve što sam pokušao nabaciti, tako da sam se i sam počeo osjećati glupo. Ostao sam bez teksta (što mi se ne događa često), posve nemoćan pred tim ludim argumentima da on, pa makar bio i na umoru, mora braniti

neke bezvezarije na Skupštini, nekog svog suradnika, kojeg napada HNS. Njegov koalicijski partner!

Naravno, Bandić nije bio na umoru, bio je samo slab, nedovoljno u kondiciji, pomalo s teškoćama u koncentraciji, ali s istim fajterskim žarom u srcu. Od tada se posve oporavio i postao onaj stari, samo još *luđi*. Upoznao sam mnoge i svakakve ljude, pa i važne ljude i državnike, ali takav samoprijegor, takvo štrapaciranje vlastite supstancije, vlastitog bitka, to još nisam vidio. I u tome mu nema pomoći. Mogu mu najbliži suradnici govoriti što god žele, može se cijeli svijet urotiti u nakani da ga omekša i olabavi, ali ništa od toga. Bandić udara po gasu kao da živi u tuđem tijelu.

Zato mu jedino još Šostar koji put kaže da malo prikoči, jer je i sam liječnik, a nekad je radio na odjelu na kojem se Bandić liječio. No ovaj na to (kao i na sve ostalo) odmahuje rukom, ili se pravi da ne čuje.

– Rad je najbolja terapija i zato ja nastavljam po starom. I nema izgubljene lopte i izgubljene utakmice. To sam ja i tu se ništa ne može. Osim toga, ima u meni nešto što me tjera da zaorem najdublju moguću brazdu u Zagrebu. Da učinim bolje i više. Možda sam doista bolesno zaljubljen u taj svoj posao, u tu »misiju« da nešto mogu i trebam napraviti. I po cijenu rizika, kojega sam ipak svjestan. Napokon, ako čovjek ima neke sposobnosti, onda su one od Boga i dužan ih je staviti u javnu funkciju i ne pitati za cijenu. Samo su mane naša privatna stvar, ono dobro u nama, talent i sposobnost, to je javno dobro, a ne naše privatno vlasništvo. Tako ja to gledam i zato mi se čini da sam nakon te svoje

bolesti, ma kako ona bila teška, izašao jači i čvršći. Zato, jer sada imam još snažniju volju da učinim to što moram, a volja je sve u životu. U tom smislu je točno da sam još »gori« nego prije. I zato nema sile koja me može zaustaviti. A to je ujedno i znak da sam na pravom putu.

Moram priznati da je ta argumentacija zbunjujuća samo na prvi pogled. Jer doista – ako je netko s toliko volje i energije na putu, ako ga ništa ne može odvratiti od njegova cilja – nije li to stvarno jaki argument? Pogotovo ako si Bandić?

I, ako – jedva šest mjeseci nakon povratka iz Krapinskih Toplica – otrči mali čazmanski maraton (21 km). A on je to učinio (30. ožujka) i to ne samo da se testira, da pokaže da je bolji i jači nego prije bolesti, nego i zato jer je trčanje njegova istinska vokacija. Ići naprijed, samo naprijed, kilometre i kilometre. I ne misliti ni na što drugo, osim na ono što te vodi cilju kojeg si unaprijed definirao. Nije li to metafora i za sam život. Koncentracija na bitno, ali sve u tempu koji si sam nametneš. Nema srljanja, jer je utrka preduga da bi čekao onoga koji zaostaje, ili lovio onoga koji trči brže. I zato pobjeđuje onaj koji demonstrira pamet i snažnu volju i koji izdrži sve kušnje. U tome i jest ljepota, u tome je čar. U ravnoteži energije i razloga, u duševnom miru koji te obuzme kad je sve gotovo. U spoznaji da si dao sve od sebe.

Umjesto epiloga

Ova knjižica – na žalost publike – ne može biti dovršena kako bi trebala biti. Njen glavni protagonist tek je na pola puta – slično trkaču na duge staze pred kojim su još mnogi kilometri. To na stanovit način određuje i njen opseg. Istinu govoreći, predebela knjiga o čovjeku koji je u punom zamahu podjednako bi bila neukusna kao i pretanka za čovjeka koji je svoje dao. Zato ovaj *Bandić* nije čak ni torzo, nego prije kroki.

Još se ne zna ishod utrke, jedino to da je trkač na stazi. I da nakon svega što mu se dogodilo (pad, bolest) izgleda upornijim i snažnijim. Posve u skladu s onom – *Što čovjeka ne ubije, učini ga jačim!* To potvrđuju i posljednji medicinski nalazi, to potvrđuje i sam *Bandić* svojim svakodnevnim radom. Jedino ne potvrđuje dragi Bog u čijim je rukama sve, naše zdravlje, sudbina, ambicije.

Ako je ovo gore rečeno manje kao činjenica, a više kao dojam, onda je svakako prilično sigurno da je Bandić – poslije svega (ili unatoč svemu) i danas broj jedan u Zagrebu. Neka mi na ovoj iskrenosti oprostí gospođa Pavić. To nije rečeno protiv nje. To je naprosto pitanje fizike – hoću reći *specifične težine*.

Što se tiče same koalicije u Zagrebu, i tu je Bandić sve više neprikosновен. Moglo bi se reći upravo proporcionalno urušavanju HNS-a u Gradu. Njegovim velikim i malim aferama, *lovi* (u različitim vidovima).

Ne govori li to na stanovit način da je dogradonačelnik za društvene djelatnosti danas – barem u nekim vidovima – dominantniji nego u vrijeme dok je bio gradonačelnik?

Ne mislim tu na formalne ovlasti (koje su u politici i te kako bitne), nego na *image*, na političku snagu i supstancu.

Naravno, nije samo riječ o spletu sretnih okolnosti, nego i o činjenici da je Bandić iz parlamentarnih izbora (23. studenog 2003.) izašao mnogo jači nego što su to priželjkivali njegovi rivali (unutarstranački, kao i vanstranački).

To je naoko lijepo – otvara dodatne perspektive, ali svakako može biti i dodatni teret. Već sam negdje spomenuo da je SDP pred izbornom konvencijom (početak svibnja). Bandića je zagrebačka organizacija, koliko razabirem, predložila ne samo za jednog od dopredsjednika (što dosad nije bio), nego i za zamjenika predsjednika (nova funkcija u SDP-u). Iako u politici ništa

nije sigurno, nema sumnje da Račan (koji će sigurno biti ponovo izabran) time želi trasirati mirnu smjenu vlasti kad dođe vrijeme da ode.

Bandićev problem je stoga dvostruk: on bi mogao biti izabran (za zamjenika Račanu), ali i propasti. U drugom slučaju to bi značilo da je stranka još uvijek mentalno i svjetonazorski nespremna za njegov stil i njegove poglede. Za njegov populizam i za njegovo shvaćanje socijaldemokracije. Zato je veliko pitanje hoće li uopće prihvatiti tu kandidaturu. To je, doduše, samo moje mišljenje, jer vjerujem da je ponekad u politici jači potez ne ući u utrku, nego ju izgubiti.

Zašto o tome govorim? Zato što sam u ovom *krokiju* ostao dužan reći poneku o njegovim unutarstranačkim pogledima i ambicijama. Koliko sam uspio dokučiti, posve je svjestan da ponekad strši na ovaj ili onaj način i da za to mora platiti cijenu, te da ju dnevno (njegov izraz) i plaća.

Napokon, nije li Hrvatska doista zemlja u kojoj moraš učiniti užasno puno, a da ti priznaju užasno malo (opažanje dr. Tomislava Šagi-Bunića). Ili, da će ti sve oprostiti, samo uspjeh neće (naročito u politici i intelektualnom poslu)?

Bandić je posve svjestan da je SDP pred povijesnom transformacijom i da taj proces neće biti ni lagan ali ni kratkotrajan. Možda četiri do osam godina.

– *Možda je i dobro da smo izgubili (parlamentarne) izbore, lupili glavom o zid. To će, vjerujem, ubrzati taj proces transformacije, pomlađivanje stranke u najširem smislu*

riječi, dakle i biološkom, i duhovnom, i svjetonazorskom, i političkom. Ali, i to nije nikakva kurtoazija, to bez Račana ne bi išlo. Ne bi išlo mirno i kako treba. Zato je dobro da ostaje na čelu SDP-a u vremenima što su pred nama, jer i on sam želi tu transformaciju, to pomlađivanje, taj novi iskorak. Ako mu to uspije, a vjerujem da hoće, bit će to njegova velika pobjeda.

Na jednom mjestu sam napisao da su Bandić i Račan dva svijeta, pa i ponešto uz to, no ovdje moram reći da i meni ta *konstrukcija* izgleda logična. Zato držim da Bandić to iskreno misli i da je to za *hrvatsku* socijaldemokraciju, ako je bude, (neka mi ta malicioznost na kraju bude dopuštena) stvarno najbolje.

Drugi njegov izazov je Zagreb. I tu valja prevaliti kilometre, izdržati napade drugih sudionika utrke (jedne uvijek razdragane gospođe Jadranke Kosor?). Kako ova knjižica ide svom neumitnom kraju, evo još nekoliko njegovih rečenica na tu temu:

– Jedina moja ozbiljna politička ambicija u ovom trenutku jest ta da dovršim započeti posao u Zagrebu. Zato mi je potreban još jedan mandat. Dovoljno za projekte s kojim smo SDP i ja krenuli u bitku za Zagreb 2000. i 2001. No, da bih u tome uspio ne smijem napraviti nikakvu glupost, moram sačuvati zdravlje i dobre živce.

A ako ne uspiješ? – pitam.

– U politici čovjek ništa ne smije raditi po svaku cijenu. Želim taj mandat, ali nikakve tragedije neće biti ako mi ga građani uskrate. Ostat ću ono što sam oduvijek bio – Milan Bandić.

Original, ili ipak po uzoru na nekoga?

– *Ne, nemam uzora ni političkih idola.*

A kad bi ipak morao nešto reći, odlučiti se...

– *Možda mi je najbliži Stjepan Radić. Zbog njegova senzibiliteta za malog čovjeka. Nitko od hrvatskih političara nije tom malom čovjeku ušao pod kožu kao on, i istodobno toliko učinio za nj. Njegov trag u duši hrvatskog čovjeka ostat će neizbrisiv.*

A ostali? Možda poneka osobine?

– *Dobro, od Tuđmana bih uzeo njegovu čvrstinu i jasnoću na kojoj je okupio hrvatski narod u projektu stvaranja hrvatske države. Od Tita – ekvilibristiku između Istoka i Zapada, a od Mesića populističku crtu, njegovu neposrednost.*

I tu bi negdje trebalo staviti točku. Ali ipak još nekoliko rečenica bitnih autoru.

Priznajem da je ova knjižica možda ispala difuznijom negoli sam prvobitno htio. Dio razloga je u propustima autora, ali dio je i u samoj biti stvari. Da je nisam pisao na takav način, možda je nikad ne bih ni napisao. Ili, da budem još jasniji: ovu knjižicu nisam napisao zbog politike, ili barem ne primarno zbog politike, nego zbog nekih karakterno-psiholoških osobina glavnog lika, koje su mi, na ovaj ili onaj način, zanimljive – a možda i bliske. To što je u njoj na kraju ispalo dosta politike, samo je po sebi razumljivo.

Sa svoje strane stvar mogu popraviti još jedino time da lupim svoj sud.

Dakle, kad se sve oduzme i zbroji, rekao bih da je Bandić *ljevičar sa stilom* (što je raritet), a ako je u nečemu *desničar* (bolje bi bilo reći *konzervativac*), onda je to s pametnom distancom.

Koliko je to kompliment, a koliko pokuda, neka procijeni sam čitatelj. Ja sa svoje strane jedino mogu priznati da sam tu kvalifikaciju izrekao teška srca.

Ali što se može, valja biti objektivan!

P.S. Budući da ne znam kada će ova knjižica biti objavljena, i hoće li uopće biti objavljena, stavljam datum kad sam udario posljednju točku. Jer nemam namjeru mijenjati (ili dopisivati) niti jedan redak. Ma što se u međuvremenu dogodilo.

Zagreb, 15. travnja 2004.

Dodatak

Kao što sam već rekao, prošlo je više od deset godina od trenutka kada sam napisao posljednju rečenicu u ovom tekstu. U međuvremenu se puno toga dogodilo. Bandić je još tri puta pobijedio na izborima za gradonačelnika u Zagrebu – 2005., 2009. i 2013. Posljednja pobjeda bila je pravi trijumf, jer je ne samo premoćno pobijedio u utrci za gradonačelnika, nego je sa svojom neovisnom listom za Gradsku skupštinu pomeo SDP i HDZ i tako formirao većinu, što je svakako politički presedan. Nema nikakve sumnje da je stranka, koja je sada na vlasti u Hrvatskoj, doživjela traumu.

No i Bandić je doživio političku traumu.

2009. napustio je SDP i izašao na predsjedničke izbore i u finalu izgubio od Ive Josipovića. Iako je naoko to bio i stanoviti uspjeh, jer je u prvom krugu pobijedio neke

prenapuhane nezavisne kandidate koji su imali znatnu podršku gospodarskog i političkog establišmenta, te kandidata HDZ-a, ipak je to bio nespjeh. Kampanja je posve pogrešno vođena, učinjene su neke značajne i veoma uočljive pogreške. Silna energija otišla je praktički u vjetar. Bandić to, naravno, ne želi priznati, što je donekle razumljiva racionalizacija. Drži da otpočetak nije imao šanse, jer su se svi urotili protiv njega i da u tim okolnostima ulazak u finalnu utrku, te glasovi koje je dobio, prije govore o uspjehu nego o neuspjehu.

Sve to navodim samo plakatивно, jer rasprava o detaljima ne bi imala velikog smisla za svrhu ove knjižice, a još manje za ovaj dodatak koji samo treba naznačiti događaje i kontekst.

Bandić je 2011. izašao i na parlamentarne izbore i ponovno doživio neuspjeh. Zapravo debakl. U nijednoj izbornoj jedinici nije prešao izborni prag!

Zašto se odlučio na taj korak, posve je nejasno. To više što takoreći ništa nije učinio da postigne značajniji rezultat. Iako sam donekle bio involviran u tu kampanju, mogu jedino reći da je odrađena s pola gasa, bez jasne ideje i organizacije. Takoreći kao *kolosalna* improvizacija.

Ako je u predsjedničkoj kampanji Bandić istodobno bio i kandidat i šef vlastitog izbornog stožera (što je temeljna pogreška svake kampanje), sada nije bio ni to.

Nakon takva dva uzastopna izborna poraza, činilo se da je politički pokopan. Nitko mu nije davao šanse na preživljavanje, a kamoli na trijumf kakav je doživio sa-

mo dvije godine kasnije. Naravno da je veliku ulogu odigrao i splet okolnosti, prije svega neshvatljivo amaterski potezi SDP-a u Zagrebu tijekom četvrtog Bandićevog mandata (s nizom blokada, »talibanskih« ispada i podmetanja) kao i jednako nemušti potezi središnjice. I, dakako, loš rejting HDZ-a, te osipanje manjih stranaka.

No ovog puta Bandić je sjajno odradio kampanju. Javnost je iznenadio sa svojom neovisnom listom žena i stručnjaka, te *kampanjom bez kampanje*. Pustio je medijima da sami odrade posao, a on se, da to tako kažem, gospodski *držao plota*. No istodobno se silno trudio da motivira svoje ljude, pazeći da ne počini nikakvu pogrešku. Bio je posve svjestan da okolnosti rade za njega, da iza njega stoji – unatoč mnogim kritikama i objezdama – vidljivo djelo: gospodarski, socijalno, kulturno i urbano preobražen Zagreb. Metaforički govoreći, provincijalno sivilo nasljeđeno od bivše države i ratnih nevolja, preobraženo u metropolitansko šarenilo i dinamiku.

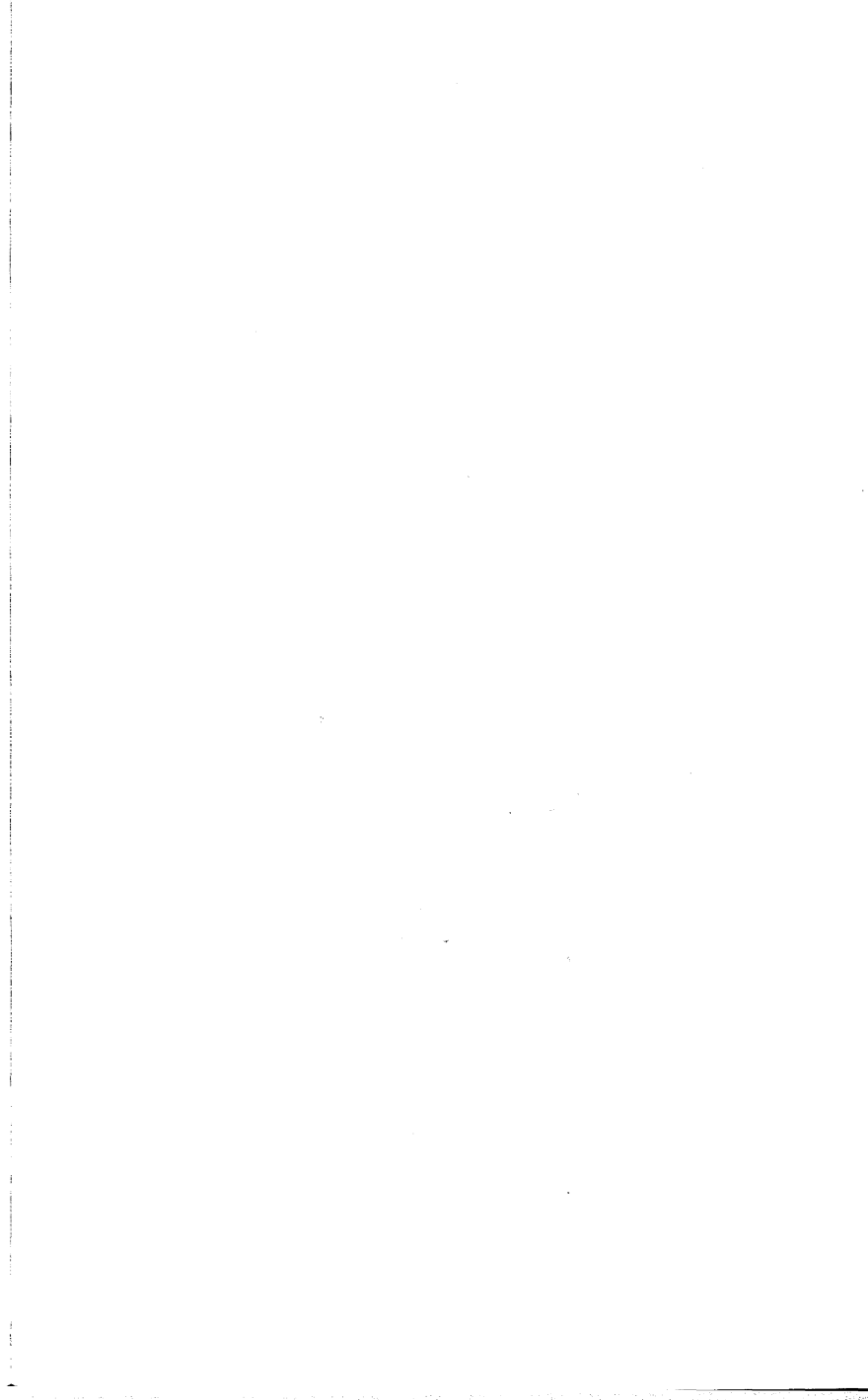
Trijumf je bio zajamčen i teško podnošljiv gubitnicima.

Bandić se digao iz mrtvih, i na opće zaprepaštenje političkih elita, preko noći postao neprikosnoveni politički autoritet u Zagrebu, kost u grlu koju ne mogu progutati, stanoviti *uzor* i u krizi, te možebitna *prijeteća nevolja* na budućim nacionalnim izborima, šerif i bos kojeg se ne mogu samo tako riješiti, čovjek čije mane i pogreške, da stvar bude gora, ne zasjenjuju vrline i rezultate. Napokon, čovjek koji je u Zagrebu doista

uzorao duboku brazdu, kako god na nju gledali i kako god je ocjenjivali.

Na kraju, nameće mi se još samo jedno pitanje: Je li baš to potonje i njegova najveća nevolja? Kob i usud?

U Zagrebu, 1. studenog 2014.

Ovo je pripovijest o Milanu Bandiću, o njegovim usponima i padovima, o njegovu karakteru i stilu života. I svakako o čovjeku kojemu su se dogodile stvari (dobre i loše) koje se inače ne događaju često, a mnogima se nikada i ne dogode.

ISBN 978-953-56580-1-6

69,00 kn